

HET BOEK RECHTERS

Een overzicht van het recente onderzoek

The Book of Judges: A Survey of Recent Research

This survey covers primarily the history of research since 1990. Attention is paid to the study of the book in its context, especially with regard to the discussion about the Deuteronomistic History, the historical background and the text of the book. In an annotated bibliography recent monographs and commentaries are presented, followed by a survey of studies on the separate chapters and pericopes. In recent years most attention appears to have been paid to synchronic and feminist approaches of the book.

© Klaas Spronk

Het boek Rechters¹ daagt de moderne lezer op vele manieren uit. Het bevat mooie verhalen over helden met gewone menselijke trekjes en ook gruwelijke verhalen die eerder onmenselijk zijn te noemen. Zo biedt het voor psychologen. Lezers met een historische belangstelling kunnen hun tanden zetten in de vragen die de hier geboden beschrijving van de periode voorafgaand aan de koningstijd oplevert. Ook theologisch is het boeiend. Niet dat God zo veel ter sprake komt of sprekend ten tonele verschijnt. Integendeel. Maar juist dat is intrigerend: hoe verhouden deze verhalen zich tot de voorafgaande over Jozua en de latere over Samuël? Zijn er lijnen te trekken? Bevat het boek Rechters theologisch een positieve boodschap of is het slechts een geschiedenis van kwaad tot erger als voorbereiding op de verlossende komst van een koning als David?

Dit artikel is niet bedoeld als poging om een antwoord te geven op de opgeworpen vragen. Het wil slechts een overzicht geven van de publicaties van de laatste tijd over deze en andere kwesties. En dat is al een hele grote opgave. Voor nieuwe onderzoekers kan zo'n opsomming van titels van boeken en artikelen ontmoedigend of zelfs demotiverend werken. Hopelijk helpt het als hier één en ander zo gerangschikt en beschreven wordt dat men niet alleen veel bomen ziet, maar men ook nog een weg ziet door het bos heen en men gaandeweg ontdekt dat het leuk is om er zelf ook wat te speuren. Dat is in ieder geval mijn eigen ervaring. Ik werk zelf aan een uitgebreid commentaar op het boek Rechters in de serie Historical Commentary on the Old Testament (de opvolger van het Commentaar op het Oude Testament) en kom daarbij steeds opnieuw tot de conclusie dat het vanuit zowel theologisch, literair als historisch oogpunt de moeite loont om je intensief met dit boek bezig te houden.

In 1991 verscheen van de hand van Rüdiger Bartelmus een degelijk overzicht van het wetenschappelijk onderzoek naar het boek Rechters². In aansluiting daarop wil ik mij hier concentreren op de publicaties in het laatste decennium met extra aandacht voor het Nederlandse taalgebied. Daarbij streef ik niet naar volledigheid. Dit artikel wil niet meer zijn dan een hulpmiddel bij een verantwoorde eerste aanzet voor de bestudering van het boek Rechters³.

Er zijn in het onderzoek enkele tendensen aan te wijzen, bijvoorbeeld de grote aandacht voor de bestudering van het boek als literaire eenheid en voor de feministische benadering. Bij de opbouw van deze bijdrage is er echter voor gekozen om het boek en zijn onderdelen als uitgangspunt te nemen. Dat is helderder dan een rubricering op grond van de verschillende benaderingen, aangezien die elkaar dikwijls overlappen.

HET BOEK IN ZIJN CONTEXT

De door Martin Noth aangezwengelde, door Frank Moore Cross en Rudolf Smend beïnvloede en wat betreft het boek Rechters door Wolfgang Richter verdiepte discussie over Deuteronomium 1 tot en met 2 Koningen 25

¹ De naam Rechters is voor velen niet gebruikelijk. Zeker van Protestantse zijde is men meer gewend aan de naam die het boek o.a. in de Statenvertaling kreeg: Richteren. In de Nieuwe Bijbelvertaling kiest men voor de naam Rechters, zoals dat al gebeurde in de uitgaven van de KBS. Het sluit ook aan bij de vertaling in andere moderne talen: Judges, Richter, Juges etc.

² R. Bartelmus, 'Forschung am Richterbuch seit Martin Noth', *ThR* 56 (1991), 221-259. Voor een overzicht van het oudere onderzoek kan men terecht bij E. Jenni, 'Zwei Jahrzehnte Forschung an den Büchern Josua bis Könige', *ThR* 27 (1961), 1-32, 97-146.

³ Een goede, meer inhoudelijke, maar inmiddels ook weer enigszins gedateerde inleiding biedt A.D.H. Mayes, *Judges* (Old Testament Guides), Sheffield 1985. Zie ook het goede, zij het tot het historisch-kritische onderzoek beperkte, overzicht door U. Becker, 'Richterbuch', *TRE* Band 29 (1998), 194-200, met uitgebreide literatuuropgave.

als één deuteronomistisch geschiedswerk is al vele malen beschreven⁴. Van de aanvankelijk gegroeide brede instemming met de opvattingen van Noth is niet veel meer over. Slechts weinigen zullen ontkennen dat er een relatie is tussen de boeken en de bewerking(en) die ze hebben ondergaan, maar het blijkt dat degene(n) die daarvoor verantwoordelijk zijn niet zo eenvoudig zijn te traceren als Noth nog suggereerde. Onlangs verscheen er zelfs een bundel met de veelzeggende titel *Those Elusive Deuteronomists*⁵. Het lijkt op dit moment verstandig om het doel niet te hoog te stellen. Ed Noort besluit zijn overzicht van het onderzoek naar het boek Jozua als onderdeel van het deuteronomistische geschiedswerk met de opmerking dat men er het beste aan doet om in elk bijbelboek afzonderlijk de bewerkingen in hun onderlinge relatie in kaart te brengen. Pas daarna kan men gaan denken aan het leggen van relaties met bewerkingen in andere bijbelboeken⁶. Er ligt (weer) veel open.

Toch verscheen er onlangs nog een boek van de hand van Antony Campbell en Mark O'Brien waarin zij een volledige presentatie bieden van *de* deuteronomistische geschiedschrijving⁷. Hun opvattingen, die zij al eerder in enkele monografieën hadden uiteengezet, zullen niet onweersproken blijven. Het aardige van deze uitgave is dat zij naast een goede inleiding in de materie de volledige tekst van de bijbelboeken weergeven (in de vertaling van de New Revised Standard Version) en daarbij via de lay-out duidelijk aangeven aan welke bron of bewerking de betreffende passage wordt toegewezen. In de voetnoten wordt één en ander helder toegelicht. Temidden van alle literair-kritische studies met een op den duur vaak nauwelijks meer te overziene opeenhoping van stukjes tekst en hun interpretatie is dit een verademing!

Een andere gedurfde poging, maar dan op bijbels-theologisch vlak, om boven de detailstudies uit te stijgen is recentelijk ondernomen door Gordon McConville⁸. Daarin bewandelt hij een middenweg tussen aan de ene kant de opvatting dat we te maken hebben met op zich te beschouwen boeken en aan de andere kant de theorie van het ene deuteronomistische geschiedswerk. Hij schetst een proces waarbij de verschillende tradities en overleveringen elkaar wederzijds hebben beïnvloed en er uiteindelijk een duidelijk beeld ontstond van een alleen machtige God die zich verbonden heeft met zijn volk in de wens dat volk te zegenen en die daarnaast van dat volk verwacht dat het zich bindt aan Hem.

Het is slechts een kleine stap van de manier waarop McConville het deuteronomistisch geschiedswerk benadert naar een strikt synchrone analyse van deze bijbelboeken. Doorgaans wordt deze gepresenteerd als reactie op de teleurstellende resultaten van het historisch-kritisch onderzoek, waarbij men er maar niet in slaagt om tot een algemeen geaccepteerde reconstructie van de ontstaansgeschiedenis van de ons overgeleverde tekst te komen. In plaats daarvan kiest men voor nieuwe in de literatuurwetenschap ontwikkelde methoden. Zo past Robert Polzin bij zijn analyse van het deuteronomistische geschiedswerk technieken toe ontleend aan het moderne Russische formalisme⁹. Vanuit allerlei gezichtshoeken wordt gezocht naar verschillende betekenislagen. De diepste laag is de ideologische. Polzin legt in zijn analyse de nadruk op de

⁴ De beste overzichten worden geboden door H. Weippert, 'Das deuteronomistische Geschichtswerk. Sein Ziel und Ende in der neueren Forschung', *ThR* 50 (1985), 213-249 en H.D. Preuß, 'Zum deuteronomistischen Geschichtswerk', *ThR* 58 (1993), 229-264, 341-395. Heel informatief is S.L. McKenzie, M.P. Graham (eds.), *The History of Israel's Traditions. The Heritage of Martin Noth* (JSOTSup 182), Sheffield 1994 met bijdragen van verschillende auteurs over de manier waarop deze theorie op een aantal terreinen van het oudtestamentisch onderzoek heeft doorgewerkt. M.A. O'Brien behandelt daarin 'Judges and the Deuteronomistic History' (pp. 235-259). Zie ook A. de Pury e.a. (eds.), *Israël construit son histoire* (Le monde de la Bible 34), Geneve 1996; met name het uitgebreide overzicht van het onderzoek door T. Römer en A. de Pury, 'L'historiographie deuteronomiste (HD): Histoire de la recherche en enjeux du débat' (pp. 9-120) en de bijdrage van W. Dietrich, 'Histoire et loi: Historiographie deutéronomiste et Loi deutéronomique à l'exemple du passage de l'époque des Juges à l'époque royale' (pp. 297-323).

⁵ L.S. Shearing, S.C. McKenzie (eds.), *Those Elusive Deuteronomists. The Phenomenon of Pan-Deuteronomism* (JSOTSup 268), Sheffield 1999. Zie m.n. A.G. Auld, 'The Deuteronomists and the Former Prophets, or What Makes the Former Prophets Deuteronomists?' (pp. 116-126). Zie ook C. Westermann, *Die Geschichtsbücher des Alten Testaments. Gab es ein deuteronomistisches Geschichtswerk?*, Gütersloh 1994, waarin hij zich keert tegen de these van Noth, en E.A. Knauf, 'L' "Historiographie Deutéronomiste" (DtrG) existe-t-elle?', in: De Pury, *Israël construit son histoire*, 409-418.

⁶ E. Noort, *Das Buch Josua: Forschungsgeschichte und Problemfelder* (Erträge der Forschung 292), Darmstadt 1998, 44. Op pp. 36-42 wordt een beknopt, helder overzicht van de stand van het onderzoek gegeven. Ook Westermann en Knauf pleiten voor een afzonderlijke aanpak voor ieder boek.

⁷ A.F. Campbell, M. O'Brien, *Unfolding the Deuteronomistic History: Origins, Upgrades, Present Text*, Minneapolis 2000.

⁸ J.G. McConville, *Grace in the End. A Study in Deuteronomistic History*, Grand Rapids 1993. Zie ook zijn artikel 'Priesthood in Joshua to Kings', *VT* 49 (1999), 73-87.

⁹ R. Polzin, *Moses and the Deuteronomist. A Literary Study of the Deuteronomistic History. Part One: Deuteronomy, Joshua, Judges*, New York 1980; *Samuel and the Deuteronomist. A Literary Study of the Deuteronomistic History. Part Two*, San Francisco 1989; *David and the Deuteronomist. A Literary Study of the Deuteronomistic History. Part Three*, Bloomington 1993.

grote overgang van het boek Jozua naar het boek Rechters: de vastomlijnde ideologie van gehoorzaamheid en beloning breekt stuk op de harde werkelijkheid van een onberekenbaar volk.

Lyle Eslinger kiest voor een narratieve analyse, waarbij hij gebruik maakt van de mogelijkheden die de computer als zoekmachine/concordantie biedt¹⁰. Hij leest de boeken als het werk van één auteur en maakt daarbij onderscheid tussen de stem van de optredende persoon, de stem van de veronderstelde en de stem van de werkelijke verteller. Sleutelteksten voor de bedoeling van het geheel zijn volgens Eslinger Rechters 2 en 2 Koningen 17. Daaruit zou blijken dat de auteur niet kiest voor een simpele, moralistische verklaring van de narigheid die Israël overkomt, maar wil laten zien – vaak op ironische wijze – dat men te maken heeft met gebeurtenissen en omstandigheden die men niet zomaar naar zijn hand kan zetten.

Een laatste voorbeeld van een poging om boekoverstijgende literaire structuren in kaart te brengen is de recente bijdrage van Piet van Midden aan de feestbundel voor Karel Deurloo, waarbij hij voortborduurde op een al eerder door Deurloo gelegd verband tussen de boeken Rechters en Koningen¹¹. Hij wijst er op dat het mogelijk is om de elkaar opvolgende rechters te zien als voorafschaduw van de latere koningen. Zo wijst hij onder meer op de parallellen tussen Otniël en David, Ehud en Saul, Deborah en Samuël, Gideon en Salomo, Abimelek en Rehabeam, Jefta en de dynastie van Omri, Simson en Zedekia. Hij sluit in deze aan bij de opvatting van Graeme Auld, zij het dat deze op een diachrone analyse berust, dat de geschiedenis van Israël geleidelijk naar achteren werd uitgebreid, vanaf de boeken der Koningen via Deuteronomium tot aan Genesis¹².

Er zijn nog veel meer studies gewijd aan de literaire eenheid van het boek Rechters, maar die gaan niet in op de relatie met andere boeken en zij zullen daarom in de paragraaf over de commentaren en monografieën over het hele boek worden behandeld.

DE HISTORISCHE ACHTERGROND

Een vooraanstaande archeologe zei niet lang geleden tegen mij dat ik haar midden in de nacht mocht wakker maken als ik ergens duidelijk archeologisch bewijs voor de historiciteit van de verhalen over de rechters gevonden zou hebben. Ze verwachtte wat dit betreft weinig problemen met haar nachtrust. De teneur in het huidige wetenschappelijk onderzoek naar de fase uit de geschiedenis van Israël voorafgaand aan de periode van het koningschap is dat men weinig vertrouwen heeft in de bijbelse bronnen. Deze teksten zouden meer zeggen over de tijd waarin ze vermoedelijk zijn ontstaan, de periode na de Babylonische ballingschap, dan over de tijd die ze beschrijven¹³. Het voert te ver om op deze plek uitgebreid op deze discussie in te gaan. Hier kan slechts verwezen worden naar enkele recente publicaties die een goed beeld geven van de huidige stand van het onderzoek¹⁴ en zo kunnen dienen als opstap voor een verdieping in deze materie. Een goed voorbeeld van de genoemde kritische kijk op de bronnen is de inaugurele rede van Christoph Levin¹⁵, die momenteel werkt aan een commentaar op het boek Rechters. Kenmerkend is ook de opmerking van Niels Peter Lemche over de discussie betreffende de door Martin Noth opgestelde theorie van de amphictyonie. Als een historisch feit, dat wil zeggen als iets dat in het verleden bestaan zou hebben, is deze veronderstelde vorm van samenwerking tussen de stammen rondom een heiligdom zijns inziens nonsens. Het idee van de twaalf stammen moet daarentegen wel gezien worden als van fundamenteel belang voor het literaire oudtestamentische concept van

¹⁰ L. Eslinger, *Into the Hands of the Living God* (JSOTSup 84, Bible and Literature Series 24), Sheffield 1989.

¹¹ P.J. van Midden, 'A Hidden Message? Judges as Foreword to the Books of Kings', J.W. Dyk e.a. (eds.), *Unless some one guide me...* (Fs K.A. Deurloo, ACEBTSup 2), Maastricht 2001, 77-85.

¹² Zie recentelijk A.G. Auld, 'The Former Prophets', in: S.L. McKenzie, M.P. Graham (eds.), *The Hebrew Bible Today: an Introduction to Critical Issues*, Louisville 1998, 53-68; 'The Deuteronomists Between History and Theology', in: A. Lemaire, M. Sæbo (eds.), *Congress Volume Oslo 1998* (VTSup 80), Leiden 2000, 353-367.

¹³ Zie recentelijk o.a. P.D. Guest, 'Can Judges Survive Without Sources?: Challenging the Consensus', *JSOT* 78 (1998), 43-61. J.E. Tollington, 'The Book of Judges: The Result of Post-Exilic Exegesis?', in: J.C. de Moor (ed.), *Intertextuality in Ugarit and Israel* (OTS 40), Leiden 1998, 186-196, beweert dat het boek Rechters zoals het ons is overgeleverd bedoeld was als ondersteuning van de profetie van Haggai.

¹⁴ Zie voor overzichten o.a. J.D. Martin, 'Israel as a Tribal Society', in: R.E. Clements (ed.), *The World of Ancient Israel. Sociological, Anthropological and Political Perspectives*, Cambridge 1989, 95-117 en W.G. Dever, ' "Will the Real Israel Please Stand Up?" Archaeology and Israelite Historiography: Part I', *BASOR* 297 (1995), 61-80; idem ' "Will the Real Israel Please Stand Up?" Part II: Archaeology and the Religions of Ancient Israel', *BASOR* 298 (1995), 37-58.

¹⁵ C. Levin, 'Das vorstaatliche Israel', *ZThK* 97 (2000), 385-403. Een helder overzicht van het feitenmateriaal bieden V. Fritz, *Die Entstehung Israels im 12. und 11. Jahrhundert v. Chr.* (Biblische Enzyklopädie 2), Stuttgart 1996; L.E. Stager, 'Forging an Identity. The Emergence of Ancient Israel', in: M.D. Coogan (ed.), *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford 1998, 123-175; en in diezelfde bundel J.A. Hackett, ' "There Was No King in Israel". The Era of the Judges' (pp. 177-218).

het volk Israël¹⁶. Een wat gematigder visie vinden we bij Frank Charles Fensham¹⁷, die er op wijst dat het niet eenvoudig is te onderscheiden tussen feit en fictie in de verhalen over de rechters, maar dat we er ook rekening mee moeten houden dat in de geschiedschrijving van het oude Nabije Oosten nu eenmaal andere criteria golden dan in de moderne geschiedschrijving. Terwijl een groeiend aantal onderzoekers eraan twijfelt of er ooit wel leiders zoals geportretteerd in het boek Rechters hebben bestaan, zijn er toch ook kritische historici zoals Schunck¹⁸ en Kaswalder¹⁹ die uitgaan van een historische kern in deze verhalen. Volgens Koert van Bekkum²⁰ getuigt een tekst als Rechters 1 van 'respect voor de overgeleverde tradities'. En terwijl Levin stelt: 'Eine "Richterzeit" hat es nicht gegeben'²¹, onderneemt David L. Washburn een poging tot reconstructie een historisch bevredigende relatieve chronologie van de rechters²².

Aan het archeologische materiaal²³ worden over het algemeen geen directe verwijzingen naar het boek Rechters ontleend. Wel kan er de nodige achtergrondinformatie aan worden ontleend. Daarbij moet men dan denken aan gegevens over bewoning van bepaalde gebieden en over migratie van bevolkingsgroepen²⁴. Ook wordt er veel nuttig topografisch onderzoek verricht, waarbij de locatie van in de teksten genoemde steden kan worden vastgesteld²⁵. Tenslotte kan in dit verband gewezen worden naar het onderzoek naar andere bevolkingsgroepen die hun sporen in dit gebied hebben achtergelaten en die soms een belangrijke rol spelen in de bijbeltekst, zoals met name de Filistijnen²⁶.

HET BOEK IN ZIJN GEHEEL

Tekst en vertalingen

Zoals men wel kan afleiden uit de behandeling van het boek Rechters in het belangrijke naslagwerk van Dominique Barthélemy²⁷ levert de Masoretische tekst niet bijzonder veel tekstkritische problemen op²⁸. De

¹⁶ N.P. Lemche, 'New Perspectives on the History of Israel', in: F. García Martínez, E. Noord (eds.), *Perspectives in the Study of the Old Testament and Early Judaism* (Fs A.S. van der Woude, VTSup 73), Leiden 1998, 42-60; i.h.b. 54v. Zie over dit onderwerp ook S. Herrmann, 'Was bleibt von der Jahwe-Amphiktyonie?', *ThZ* 48 (1992), 304-314; J. Schaper, 'Die religionsgeschichtlichen Wurzeln des Frühisraelitischen Stämmebundes', *VT* 46 (1997), 361-375; Z. Kallai, 'The Twelve Tribe Systems of Israel', *VT* 47 (1997), 53-90, en 'A Note on the Twelve Tribe Systems of Israel', *VT* 49 (1999), 125-127.

¹⁷ F.C. Fensham, 'Literary Observations on Historical Narratives in Sections of Judges', in: D. Garrone, F. Israel (eds.), *Storia e tradizione di Israele* (Fs J.A. Soggin), Brescia 1991, 77-88.

¹⁸ K.-D. Schunck, 'Falsche Richter im Richterbuch', in: R. Liwak e.a. (eds.), *Prophetie und geschichtlicher Wirklichkeit im alten Israel* (Fs W. Herrmann), Stuttgart 1991, 364-370.

¹⁹ P. Kaswalder, 'I Giudici di Israele', *LASBF* 41 (1991), 9-40.

²⁰ K. van Bekkum, 'De historiografie van Israëls vestiging in Kanaän aan de hand van Richteren 1:1-2:5', *NTT* 54 (2000), 295-309. Ook B. Halpern, *The First Historians: The Hebrew Bible and History*, San Francisco 1988, pleit ervoor om tekst in de eerste plaats te lezen zoals de schrijvers die bedoelden, namelijk als geschiedschrijving.

²¹ Levin, 'Das Vorstaatliche Israel', 392.

²² D.L. Washburn, 'The Chronology of Judges: Another Look', *BS* 147 (1990), 414-425; zie ook D. Faiman, 'Chronology in the Book of Judges', *JBQ* 21 (1993), 31-40.

²³ Dit is helder beschreven door H. Weippert, *Palästina in vorhellenistischer Zeit* (Handbuch der Archäologie II/1), München 1988, 344-416; een recenter en beknopter overzicht wordt nu ook geboden door E. Bloch-Smith, B.A. Nakhai, 'A Landscape Comes to Life. The Iron I Period', *NEA* 62 (1999), 62-127. Goede voorbeelden van de moderne archeologische benadering zijn verder ook I. Finkelstein, 'Ethnicity and Origin of the Iron I Settlers in the Highlands of Canaan: Can the Real Israel Stand Up?', *BA* 59 (1996), 198-212; E. Kellenberger, 'Die Besiedlung des zentral palästinischen Berglands zur Eisen-I-Zeit', *ThZ* 53 (1997), 177-194; R.F. Muth, 'Economic Influences on Early Israel', *JSOT* 75 (1997), 77-92; I. Finkelstein, 'State Formation in Israel and Judah', *NEA* 62 (1999), 35-52; E.J. van der Steen, 'Wie waren de vroege Israëlieten? Een etnoarcheologische verkenning', *Phoenix* 46 (2000), 141-153. In geen van deze studies wordt direct verband gelegd met teksten uit het boek Rechters.

²⁴ Zie bij voorbeeld ook J.-M. Caugh, 'Les livres de Josué et des Juges confrontés à l'archéologie récente', *RThL* 28 (1997), 161-188, over de bewoning van het gebergte van Efraïm.

²⁵ Zie o.a. H. Rösel, 'Studien zur Topographie der Kriege in den Büchern Josua und Richter', *ZDPV* 91 (1975), 159-190; 92 (1976), 10-46; M. Miller, 'Notes on Benjaminite Place Names', *JNSL* 25 (1999), 61-73.

²⁶ Goede overzichten zijn te vinden bij E. Noort, *Die Seevölker in Palästina* (Palaestina Antiqua 8), Kampen 1994, en T. Dothan, 'The "Sea Peoples" and the Philistines of Ancient Palestine', in: J.M. Sasson (ed.), *Civilizations of the Ancient Near East*, New York 1995, II, 1267-1279. Zie verder ook I. Finkelstein, 'The Philistine Countryside', *IEJ* 46 (1996), 225-242, en S. Kreuzer, ' "War Saul auch unter den Philistern?" Die Anfänge des Königtums in Israel', *ZAW* 113 (2001), 56-73.

²⁷ D. Barthélemy, *Critique textuelle de l'Ancient Testament. 1. Josué, Juges, Ruth, Samuel, Rois, Chroniques, Esdras, Néhémie, Esther* (OBO 50/1), Fribourg 1982, 73-129. Zie ook de bespreking van de tekstkritische problemen door O'Connell, *The Rhetoric of the Book of Judges*, 369-384.

²⁸ Bartelmus, 'Forschung am Richterbuch', 231, n. 5, veroorlooft zich dit onderdeel van het onderzoek onbesproken te laten. Zie over het oudere onderzoek Jenni, 'Zwei Jahrzehnte Forschung' (zie n. 2), 24-26.

meeste aandacht gaat uit naar de bestudering van de verschillende versies van de Septuaginta²⁹. Men onderscheidt een A en een B tekst. In de editie van Rahlfs worden beide afgedrukt. De ontdekking in Qumran van enkele fragmenten uit het boek Richters (6:2-6, 11-13; 19:5-7; stukjes uit 21:12-15)³⁰ was een extra stimulans voor de discussie vanwege de verbanden die gelegd kunnen worden met de verschillende oude Griekse vertalingen³¹.

Wat betreft de vertalingen kan gewezen worden op het onlangs verschenen werk van Albert Koster³². Ook is het aardig om op deze plaats te kunnen melden dat de Societas Hebraica Amstelodamensis ter gelegenheid van het 40-jarig jubileum van plan is met een revisie van de vertaling van het boek Richters³³ te komen en wel in een tweetalige uitgave (Hebreeuws en Nederlands). Richard Hess besprak onlangs de manier waarop Richters 1-5 is vertaald in de recente Engelse vertaling van The New International Version³⁴.

Commentaren

In zijn behandeling, een kleine tien jaar geleden, van de vraag wat het beste commentaar is op het boek Richters noemt Raymond Bailey³⁵ dat van Graeme Auld³⁶ een prima hulpmiddel, theologisch bij te tijd en wetenschappelijk verantwoord, voor bijbelstudie en preekvoorbereiding. Voor een groter, meer gedetailleerd commentaar op de Hebreeuwse en Griekse tekst kan men zijns inziens het beste terecht bij Alberto Soggin³⁷. Heeft men behoefte aan nog meer diepgaande, met name filologische informatie, dan heeft het oude commentaar van Burney³⁸ nog steeds veel te bieden. In zijn bewust vanuit 'evangelisch' standpunt geschreven overzicht van bijbelcommentaren geeft James Rosscup³⁹ de voorkeur aan het boek van Cyril Barber⁴⁰ met als goede tweede dat van John Davis⁴¹. Ook het commentaar van Leon Wood⁴² acht hij zeer waardevol. Net als Bailey heeft hij ook oog voor oudere commentaren die nog steeds een goede hulp zijn bij het bijbellezen. Rosscup noemt in dit kader het werk van Goslinga⁴³. Het is veelzeggend dat geen van deze door Rosscup genoemde commentaren door Bailey besproken worden. Dat geeft wel aan hoe veel er op deze markt verschijnt en ook dat er nogal wat verschillende kramen op die markt staan die alleen gericht zijn op een eigen groep kopers. De koper die zich hierdoor laat verleiden om bepaalde kramen te negeren loopt het risico zichzelf en misschien ook het boek dat hij/zij wil uitleggen te kort te doen. Dat geldt overigens niet alleen voor de beperking tot een bepaalde stroming, men doet er ook goed aan te letten op de oudere literatuur. Die hoeft

²⁹ Zie hierover W.R. Bodine, *The Greek Text of Judges. Recensional Developments* (HSM 23), Chico 1980; B. Lindars, 'A Commentary on the Greek Judges?', in: C.E. Cox (ed.), *VI Congress of the International Organization for Septuagint and Cognate Studies, Jerusalem 1986* (SCS 23), Atlanta 1987, 167-200; E. Tov, 'The Textual History of the Song of Deborah in the A Text of the Septuagint', in: E. Tov, *The Greek and Hebrew Bible. Collected Essays on the Septuagint* (VTSup 72), Leiden 1999, 527-534.

³⁰ J. Treballe Barrera, 'Édition préliminaire de 4 QJuges^b', *RdQ* 15 (1991), 79-100; E. Ulrich e.a., *Qumran Cave 4. IX. Deuteronomy, Joshua, Judges, Kings* (DJD 14), Oxford 1995, 161-169.

³¹ Zie hierover o.a. J. Treballe Barrera, 'Textual Variants in 4QJudg^a and the Textual and Editorial History of the Book of Judges (1)', *RdQ* 14 (1989-90), 229-245, en R.S. Hess, 'The Dead Sea Scrolls and Higher Criticism of the Hebrew Bible: The Case of 4QJudg^a', in: S.E. Porter e.a. (eds.), *The Scrolls and the Scriptures. Qumran Fifty Years Later* (JSPSup 26), Sheffield 1997, 122-128.

³² A. Koster, *Josjoea Richters. Een woord-voor-woord vertaling uit het Hebreeuws*, Eindhoven 1999.

³³ *Richteren, een vertaling om voor te lezen*, Haarlem 1982. Als hulpmiddel bij het lezen van het boek verscheen H. Blok e.a., *Geen koning in die dagen: over het boek Richteren als profetische geschiedschrijving*, Baarn 1982, met daarin bijdragen van F.J. Hoogewoud, 'Bij een nieuwe vertaling van Richteren' (pp. 159-180) en D. Blokker, 'Vertalen en vertellen' (pp. 181-191). In zijn dissertatie *Broederschap en Koningschap: Een onderzoek naar de betekenis van Gideon en Abimelek in het boek Richteren*, Maastricht 1998, bespreekt Piet van Midden veel vertaalkwesties in de hoofdstukken 6-9 en de manier waarop deze zijn aangepakt in *Richteren, een vertaling om voor te lezen* (pp. 21-55).

³⁴ R.S. Hess, 'Judges 1-5 and its Translation', in S.E. Porter, R.S. Hess (eds.), *Translating the Bible. Problems and Prospects* (JSNTSup 173), Sheffield 1999, 142-160.

³⁵ R. Bayley, 'Which is the Best Commentary? 14. The Book of Judges', *ET* 103 (1992), 136-138.

³⁶ A.G. Auld, *Joshua, Judges & Ruth* (The Daily Study Bible), Edinburgh 1984.

³⁷ J.A. Soggin, *Judges, a Commentary* (Old Testament Library), London 1981, ²1987.

³⁸ C.F. Burney, *The Book of Judges with Introduction and Notes*, London 1918, ²1930, reprint New York 1970. Ook Jenni, 'Zwei Jahrzehnte Forschung' (zie n. 2), 4, laat zich opvallend positief over dit commentaar uit.

³⁹ J.E. Rosscup, *Commentaries for Biblical Expositors. An Annotated Bibliography of Selected Works*, Sun Valley 1993, 75-78.

⁴⁰ C.J. Barber, *Judges. A Narrative of God's Power*, Neptune NJ 1990.

⁴¹ J.J. Davis, *Conquest and Crisis. Studies in Joshua, Judges, and Ruth*, Grand Rapids 1969.

⁴² L.J. Wood, *Distressing Days of the Judges*, Grand Rapids 1975.

⁴³ C.J. Goslinga, *Joshua, Judges, Ruth* (Bible Students Commentary), Grand Rapids 1986. Dit is een vertaling van zijn werk voor de Korte Verklaring, Kampen 1933/1938, ²1951/1952; Jenni, 'Zwei Jahrzehnte Forschung' (zie n. 2), 11-12, bestempelde zijn werk als aartsconservatief, waarbij in feite alleen het gesprek met gelijkgezinden wordt aangegaan.

niet bij voorbaat verouderd te zijn. Een aardige ontdekking die ik zelf deed is het tegenwoordig ten onrechte vrijwel vergeten Joodse commentaar van Raphael Breuer⁴⁴, beknopt maar scherpzinnig.

Als standaardwerken gelden tegenwoordig⁴⁵ in de exegetische literatuur over het algemeen, naast de genoemde commentaren van Burney en Soggin, het werk van John Gray⁴⁶, Robert Boling⁴⁷ en Barnabas Lindars⁴⁸, die helaas niet verder kwam dan de eerste vijf hoofdstukken. Deze staan alle in de traditie van het historisch-kritisch onderzoek. Datzelfde geldt voor het beknopte commentaar van Manfred Görg⁴⁹ en voor de inmiddels indrukwekkende lijst met uitvoerige Spaanstalige artikelen van Miguel Álvarez Barrero⁵⁰ over de afzonderlijke pericopen.

John Hamlin⁵¹ stelt zich in zijn commentaar ten doel niet te blijven steken in historisch-kritische pogingen tot reconstructie en door te stoten naar theologische diepten, waarbij hij er niet voor terug schrikt om verband te leggen met het heden. Hetzelfde geldt voor Daniel Block⁵², maar zijn aanbevelenswaardige commentaar ademt een andere sfeer. Hij biedt een gedetailleerde analyse van de tekst met veel aandacht voor filologische en theologische kwesties. Weer anders is het bij Tammi Schneider⁵³. Dit commentaar sluit aan bij een tendens in het moderne onderzoek⁵⁴ om het boek Rechters als eenheid te lezen. Zij wijst op de rode draad in het verhaal: de neergang van het volk Israël, zoals die onder andere aan het lot van vrouwen valt af te lezen. Zij ziet het als een cyclisch proces, waarbij elke rechter als het ware weer op een lagere trede moet beginnen.

Wie het modern Hebreeuws machtig is zal blij zijn met het grote commentaar van Yairah Amit⁵⁵, waarin zij zowel voor het moderne onderzoek als voor de Joodse exegetische traditie aandacht heeft. De nadruk ligt daarbij op de analyse van de tekst in de vorm zoals die ons is overgeleverd. Wie een overzicht wil hebben van de oudere Joodse uitleg kan ook terecht bij de bloemlezing in de serie *Miqraot Gedolot*⁵⁶.

In het Nederlands taalgebied moeten we het wat betreft de commentaren doen met het al eerder genoemde boek van Karel Deurloo en de zijnen, *Geen koning in die dagen*, de conservatieve en vooral filologische aantekeningen van Holwerda⁵⁷, een boekje van de vrijgemaakte oud-hoogleraar Oude Testament Schilder over Rechters als inleiding op het boek Ruth⁵⁸ en het commentaar van Pieter Dirksen⁵⁹, dat zo beknopt is dat het vaak meer tekst dan toelichting bevat. Aarnoud van der Deijl⁶⁰, die zich rekent tot de Amsterdamse school, bespreekt in het kader van studie naar oudtestamentische oorlogsverhalen de hoofdstukken 4-8. Henk Abma publiceerde eigenzinnige, door beeldende kunst en literatuur geïnspireerde liturgische verwerkingen van

⁴⁴ R. Breuer, *Das Buch der Richter*, Frankfurt a.M. 1922.

⁴⁵ Zie voor een helder overzicht van de commentaren vóór 1900 G.F. Moore, *A Critical and Exegetical Commentary on Judges* (ICC), Edinburgh 1895, XLVII-L.

⁴⁶ J. Gray, *Joshua, Judges, Ruth* (NCB), London 1967, ²1986.

⁴⁷ R.G. Boling, *Judges. A New Translation with Introduction and Commentary* (AB), Garden City 1975.

⁴⁸ B. Lindars, *Judges 1-5. A New Translation and Commentary* (ed. A.D.H. Mayes), Edinburgh 1995.

⁴⁹ M.Görg, *Richter* (NEB), Würzburg 1993.

⁵⁰ M. Álvarez Barredo, 'Convergencias redaccionales sobre la conquista de la tierra prometida en Jue 1,1-2,5', *Carthaganiensia* 14 (1998), 1-42; 'Aspectos literarios y lectura teológica de Jue 2,6-3,6', *Antonianum* 73 (1998), 219-239; 'Los relatos sobre los primeros jueces (Je 3,7-14): Enfoques literarios y teológicos', *Antonianum* 73 (1998), 407-457; 'El cántico de Débora (Jue 5,1-31): Perfiles literarios y teológicos', *Verdad y Vida* 56 (1998), 327-370; 'Perfiles literarios y teológicos de Jue 7', *Antonianum* 75 (2000), 3-40; 'Abimelec: Paradigma de una actitud autónoma ante Dios. Estudio literario de Jue 9', *Carthaganiensia* 17/31 (2001), 1-66. Zie nu ook zijn *La iniciativa de Dios: Estudio literario y teológico de Jueces 1-8* (Publicaciones Instituto Teológico Franciscano. Serie Mayor 31), Murcia 2000.

⁵¹ E.J. Hamlin, *Judges: At Risk in the Promised Land* (International Theological Commentary), Grand Rapids 1990.

⁵² D.I. Block, *Judges, Ruth* (The New American Commentary), Nashville 1999. Zie ook de artikelen van zijn gehand genoemd in nn. 154, 178 en 246.

⁵³ T.J. Schneider, *Judges* (Berit Olam. Studies in Hebrew Narrative & Poetry), Collegeville 2000.

⁵⁴ Zie hierover ook de in de volgende paragraaf genoemde monografieën. Zie ook de korte commentaren van J.C. Exum, in: J.L. Mays (ed.), *Harper's Bible Commentary*, San Francisco 1988; M. O'Connor, in: R.E. Brown e.a. (eds.), *The New Jerome Biblical Commentary*, London 1989; D. Olson, in: L. Keck (ed.), *The New Interpreter's Bible*, Nashville 1998.

⁵⁵ Y. Amit, *Rechters: inleiding en commentaar* (Hebreeuws; *Miqra le-Yisrael*), Tel Aviv 1999; zie ook haar in n. 82 genoemde monografie.

⁵⁶ A.J. Rosenberg (ed.), *Judges. A New English Translation. Translation of text, Rashi and Commentary*, New York 1987.

⁵⁷ B. Holwerda, *Jozua en Richteren*, Kampen ⁴1978. Het gaat om een postuum uitgegeven seminarie-dictaat, uitgegeven 'geheel buiten verantwoordelijkheid van prof. B. Holwerda', maar desalniettemin een goede hulp bij eerste lezing en vertaling.

⁵⁸ H.J. Schilder, *Richteren en Ruth: een vacature vervuld*, Kampen 1982. Een soortgelijk verband wordt gelegd door S. Bacher, 'Now it Came to Pass in the Days When the Judges Judged – the Relationship between the Book of Judges and the Scroll of Ruth', *BM* 34 (1989-90), 149-154 (Hebreeuws).

⁵⁹ P.B. Dirksen, *Richteren. Een praktische bijbelverklaring* (Tekst en toelichting), Kampen 1990.

⁶⁰ A. van der Deijl, *Richters, dichters en vredestiters: oudtestamentische verhalen gelezen als literatuur*, Baarn 1993.

de verhalen uit het boek Rechters⁶¹. Een geheel andere sfeer ademt de brochure van Slagter⁶² die via de betekenis van de namen van de rechters verband weet te leggen met Jezus Christus. In dit kader kan tenslotte ook nog gewezen worden op een bundel korte overwegingen van Haverkamp⁶³, op de Nederlandse vertaling van een serie preken van Eugen Drewermann met de van hem bekende 'psychologiserende' uitleg⁶⁴ en op een commentaar in de traditie van de bevrijdingstheologie van Temba Mafico⁶⁵.

Monografieën en artikelen

Er zijn de laatste jaren een aantal belangrijke studies gepubliceerd over het boek Rechters, zowel wat betreft de diachrone als wat betreft de synchrone analyse. De eerste wordt vertegenwoordigd door de indrukwekkende dissertatie van Uwe Becker⁶⁶. In zijn overzichtsartikel over het onderzoek naar het boek Rechters had Bartelmus nog opgemerkt dat het nog ontbrak aan een volledige literair kritische analyse die een gefundeerd weerwoord zou kunnen bieden aan de studies van Richter⁶⁷. Wanneer hij het boek van Becker tot zijn beschikking had gehad, zou hij deze opmerking waarschijnlijk niet hebben gemaakt. Terwijl Richter veronderstelt dat er vóór het samenstellen van het deuteronomistische geschiedswerk een 'Retterbuch' bestaan moet hebben (3:13-9:57), dat ook nog eens enkele malen bewerkt is voordat het werd opgenomen in het grotere geheel, gaat Becker terug naar de oorspronkelijke these van Noth van een Deuteronomist die meer auteur/verzamelaar dan redacteur was. Hij maakte wel gebruik van los ouder materiaal en voorzag dat onder andere met een inleiding in 2:11-18 en een daarbij aansluitend voorbeeldig verhaal van de rechter Otniël (3:7-11). Becker gaat ervan uit, in navolging van Smend en de zijnen, dat er een 'nomistische' redactie heeft plaats gevonden, waarbij onder meer het grootste deel van 2:12-21; 3:5-6; 8:24-27 en 9:16b-19a, 24, 56-57 werden toegevoegd. Uit diezelfde kring zouden ook de aanvullingen komen welke Becker ziet in 1:21, 27-36; 2:1-5 en de hoofdstukken 17 en 18. Deze laatste gedeelten zouden later weer zijn aangevuld door een redacteur die dicht bij de in het onderzoek naar de Pentateuch veronderstelde Priesterschrijver stond. Deze stukken, 1:1-18, 22-26 en de hoofdstukken 19-21 geven een andere wending aan het van oorsprong ten opzichte van het koningschap kritische verhaal. Nu werd de geschiedenis van de rechters vooral het verhaal van de mislukking, waarbij er alleen nog redding mogelijk is door de komst van een koning.

Kari Latvus, een leerling van Timo Veijola die op zijn beurt tot de Göttinger school van Smend gerekend kan worden, komt op grond van zijn studie naar het thema van de toorn van God in de boeken Jozua en Rechters (met name in hoofdstuk 2 en in 3:7-11 en 10:6-16)⁶⁸ weer tot een iets andere beschrijving van de ontstaansgeschiedenis van het deuteronomistische geschiedswerk. Hij kiest ervoor om, in navolging van onder andere Christoph Levin, niet uit te gaan van enkele redacties maar van een langdurig proces van groei en interpretatie ('Fortschreibung'). In dat proces wordt zijns inziens steeds weer op andere, door de veranderde situatie van de schrijver beïnvloede manier gesproken over de toorn van God. In de oudste versie speelt dit thema nauwelijks een rol. Dat verandert wanneer in een latere bewerking de ervaring van de ballingschap meeklinkt. Nu wordt God behalve liefdevol ook toornig genoemd. Op den duur wordt Gods hulp steeds meer gekoppeld aan de strikte naleving van de Wet.

Naast deze pogingen om de vragen die het boek Rechters oproept te beantwoorden vanuit een reconstructie van de ontstaansgeschiedenis zijn er ook een aantal studies verschenen die uitgaan van het boek als eenheid en waarbij aan de hand van bepaalde terugkerende onderwerpen gepoogd wordt facetten van een bewust aangebrachte structuur aan het licht te brengen. Hoewel daarbij dezelfde thema's aan de orde komen, zoals de houding ten opzichte van het koningschap, is er nauwelijks interactie tussen beide. Men citeert elkaar soms wel, maar het is daarbij, zoals Auld opmerkt in zijn bespreking van het boek van Becker, alsof het gaat om vluchtelingen uit een andere wereld: ze worden getolereerd maar ze weten blijkbaar nog niet goed hoe ze zich in deze omgeving hebben te gedragen⁶⁹.

⁶¹ H. Abma, *Profetie en poëzie. Verhalen uit het boek Richteren*, Kampen 1989.

⁶² H.B. Slager, *Bijbelstudies uit Richteren: Over de naamsbetekenissen met betrekking tot Christus*, Oudewater 1995.

⁶³ E. Haverkamp, *Geloof en schelmenstreken: over het bijbelboek Richteren*, Kampen z.j.

⁶⁴ E. Drewermann, *Een eigen weg. Overwegingen bij de boeken Exodus tot en met Richteren*, Zoetermeer 1997.

⁶⁵ T.L.J. Mafico, in: *Internationaal Commentaar op de Bijbel*, Kampen 2001.

⁶⁶ U. Becker, *Richterzeit und Königtum. Redaktionsgeschichtliche Studien zum Richterbuch* (BZAW 192), Berlin 1990; zie ook het in n. 3 genoemde artikel van zijn hand over het boek Rechters in *TRE*.

⁶⁷ Bartelmus, 'Forschung am Richterbuch' (zie n. 2), 233.

⁶⁸ K. Latvus, *God, Anger and Ideology. The Anger of God in Joshua and Judges in Relation to Deuteronomy and the Priestly Writings* (JSOTSup 279), Sheffield 1998.

⁶⁹ A.G. Auld, *Book List 1992* (The Society of Old Testament Study), Leeds 1992, 62.

Na eerdere ontwerpen⁷⁰ van Lilley⁷¹, Gooding⁷², Webb⁷³ en Klein⁷⁴ zijn er de laatste jaren vele synchrone analyses verschenen. Jay Williams⁷⁵ is van mening dat het boek Rechters zorgvuldig gecomponeerd is naar het schema van het zonnejaar. Elke rechter wordt geassocieerd met een stam en elke stam met een maand. De vrouwen weerspiegelen daarbij de met de jaargetijden wisselende rol van de aarde. Ook Philip Nel⁷⁶ ziet een cyclisch plot, waarbij de grote en de kleine rechters elkaar afwisselen. Enerzijds wijst de neergaande lijn daarbij op de noodzaak van de komst van een koning, anderzijds tempert de centraal geplaatste fabel van Jotam de verwachtingen ten aanzien van het koningschap. Piet van Midden⁷⁷ laat zien dat de grote theologische lijnen nagetekend kunnen worden aan de hand van op het eerste gezicht onbelangrijke uitdrukkingen.

Robert O'Connell⁷⁸ ontkent niet dat aan het boek Rechters een gecompliceerde ontstaansgeschiedenis ten grondslag ligt, maar hij kiest ervoor om uit te gaan van het boek in de vorm, welke het van zijn laatste vormgever of redacteur heeft meegekregen. Via een nauwkeurige lezing wil hij erachter komen wat zijn ideologische doelstelling was. O'Connell stelt vast dat het er uiteindelijk om gaat de lezer ertoe te brengen de door God aangestelde, Wetsgetrouwe Judese koning te aanvaarden. Dat is op zich niet zo'n opzienbarende conclusie⁷⁹. De waarde van zijn boek ligt veeleer in de gedetailleerde tekening van de literaire structuur. Ook in enkele later gepubliceerde artikelen kiezen de auteurs voor een integrale lezing van het boek Rechters met aandacht voor de boodschap van de schrijver. Marvin Sweeney⁸⁰ ziet een lijn die hij beschrijft als toenemende 'Kanaänisering' als een vorm van kritiek op de latere cultische misstanden in het noordelijke rijk. Ook volgens Pauline Guest⁸¹ is de ongewenste assimilatie met de Kanaänitische cultuur het centrale thema.

Een in zijn uitgebreidheid met de studie van O'Connell te vergelijken manier van close-reading is het boek van Yairah Amit⁸². Het is een vertaling van een Hebreeuws werk uit 1992. Dat verklaart waarom Amit – helaas – niet in gesprek gaat met O'Connell. Ook het werk van Becker had zij blijkbaar nog niet tot haar beschikking. Zij wil aantonen dat het boek Rechters gelezen kan worden als één samenhangend geheel, waarbij er enkele rode draden zijn aan te wijzen. Zo is er een tendens om de periode van de rechters te schilderen als een tijd vol tekenen en wonderen. Een andere lijn betreft die van de realistische visie op het leiderschap. Zo krijgt de periode van de rechters de vorm van een overgangstijd, waarbij toegewerkt wordt naar een nieuwe relatie tussen God en zijn volk waarin plaats komt voor een koning. Ook hier geldt weer dat de waarde van deze studie niet zozeer ligt in het getekende grotere raamwerk, maar in de beschrijving van de vaak verrassende mooie samenhang van de details in kleiner verband. Wie nog dieper wil graven en thuis is in de linguïstiek kan terecht bij de studie van Marais⁸³ over de relatie tussen tekst en werkelijkheid en bij Revell⁸⁴ die zich verdiept in de manier waarop in het boek Rechters het individu wordt aangeduid dan wel aangesproken. Chalcraft⁸⁵ benadert vanuit de sociologie de vraag naar de manier waarop in het boek Rechters de vele gewelddadigheden worden beoordeeld.

⁷⁰ Zie het overzicht bij Bartelmus, 'Forschung am Richterbuch', 254-255, en O'Brien, 'Judges and the Deuteronomistic History' (zie n. 33), 248-253.

⁷¹ J.P.U. Lilley, 'A Literary Appreciation of the Book of Judges', *TB* 18 (1967), 94-102.

⁷² D.W. Gooding, 'The Composition of the Book of Judges', *EI* 16 (1982), 70-79; zie hierover Van Midden, *Broederschap en koningschap* (zie n. 33), 8-12.

⁷³ B.G. Webb, *The Book of Judges: An Integrated Reading* (JSOTSup 46), Sheffield 1987.

⁷⁴ L.R. Klein, *The Triumph of Irony in the Book of Judges* (JSOTSup 68), Sheffield 1988.

⁷⁵ J.G. Williams, 'The Structure of Judges 2.6-16.31', *JSOT* 49 (1991), 77-85.

⁷⁶ P.J. Nel, 'Character in the book of Judges', *OTE* 8 (1995), 191-204; 'From violence to anarchy: Plot and character in Judges', in: K.-D. Schunk, M. Augustin (eds.), *"Lasset und Brücken bauen ..."* *Collected Communications to the XVth Congress of the IOSOT, Cambridge 1995* (BEATAJ 42), Frankfurt a.M. 1998, 125-133.

⁷⁷ P. van Midden, 'In de hand geven. *Natan bejad*', *Interpretatie* januari 1995, 26-27.

⁷⁸ R.H. O'Connell, *The Rhetoric of the Book of Judges* (VTSup 63), Leiden 1996.

⁷⁹ In zijn artikel 'The Book of Judges: Literature as Politics', *JBL* 108 (1989), 395-418, was Marc Brettler al tot een soortgelijke conclusie gekomen. Volgens hem is het boek Rechters bedoeld als een pro-Judese inleiding op de boeken Samuël en Koningen.

⁸⁰ M.A. Sweeney, 'Davidic Polemics in the Book of Judges', *VT* 47 (1997), 517-529.

⁸¹ P.D. Guest, 'Dangerous Liaisons in the Book of Judges', *SJOT* 11 (1997), 241-269.

⁸² Y. Amit, *The Book of Judges: The Art of Editing* (Biblical Interpretation Series 38), Leiden 1999. Zie ook haar in . 55 genoemde commentaar.

⁸³ J. Marais, *Representation in Old Testament Narrative Texts* (Biblical Interpretation 36), Leiden 1998.

⁸⁴ E.J. Revell, *The Designation of the Individual: Expressive Usage in Biblical Narrative* (Contributions of Biblical Exegesis and Theology 14), Kampen 1996.

⁸⁵ D.L. Chalcraft, 'Deviance and Legitimate Action in the Book of Judges', in: D.J.A. Clines e.a. (eds.), *The Bible in Three Dimensions*, Sheffield 1990, 177-201.

Veel is er de laatste jaren ook gepubliceerd over het boek Rechters vanuit de feministische hoek. Dat heeft te maken met het feit dat er in dit boek een bijzondere rol weggelegd is voor vrouwen, soms als initiatiefnemer (zoals Debora en Jaël) en soms als slachtoffer (zoals de dochter van Jeftā en de vrouw in hoofdstuk 19), soms met name genoemd, maar vaak naamloos. Bij de feministische exegese gaat het doorgaans om een synchrone, literaire analyse van de verhalen met extra aandacht voor vaak niet nader aangeduide, onderliggende rolpatronen en de invloed daarop van het onderscheid der sexen⁸⁶. Baanbrekend werk is hier verricht door Mieke Bal⁸⁷. Ook Cheryl Exum heeft veel aandacht aan het boek Rechters besteed⁸⁸. Verder kan hier nog verwezen worden naar een aantal bundels met artikelen over de verschillende verhalen⁸⁹. Sommige artikelen over de afzonderlijke verhalen zullen hieronder nog ter sprake komen. Op deze plaats moet tenslotte nog de uitgebreide godsdiensthistorische studie van Susan Ackerman⁹⁰ worden genoemd, waarin zij wijst op allerlei parallellen met verhalen uit andere culturen uit het oude Nabije Oosten en waarin zij ook lijnen doortrekt naar het Nieuwe Testament.

DE AFZONDERLIJKE VERHALEN

Rechters 1 – Aksa

Het eerste hoofdstuk van het boek Rechters heeft in het wetenschappelijke onderzoek veel aandacht gekregen vanwege het vergeleken met het boek Jozua zo afwijkende beeld dat daarin geschilderd wordt van de verovering van het land. Veel meer dan in het voorafgaande ligt de nadruk immers op het land dat niet in bezit genomen kon worden. Gaat het hier om een andere, oudere en wellicht historisch betrouwbaardere traditie? Zoals al eerder werd opgemerkt wordt over dit laatste verschillend gedacht. Tegenover de veel voorkomende twijfel aan de waarde van dit hoofdstuk als historische bron staan de op verschillende manieren positievere benaderingen van Younger⁹¹, Jericke⁹², Kallai⁹³ en Van Bekkum⁹⁴. Over de herkomst doen verschillende theorieën de ronde, zoals blijkt uit de artikelen van Brettler⁹⁵ en Herrmann⁹⁶. Het lijkt erop alsof hier al vooruitgegrepen wordt op de latere vooraanstaande positie van de stam Juda. Daarop wijzen de studies van Weinfeld⁹⁷ en Kaswaller⁹⁸. Daarentegen ziet Guillaume⁹⁹ juist een anti-Judese tendens. Er is ook veel

⁸⁶ Zie hierover recentelijk C. Lanoir, 'Le livre des Juges, l'histoire et les femmes', *Foi et Vie* 36 (sept. 1997), 55-71; H.C. Washington, 'Violence and the Construction of Gender in the Hebrew Bible: A New Historicist Approach', *Biblical Interpretation* 5 (1997), 324-363, bespreekt o.a. het motief van de vrouwen die doden in het boek Rechters; D.I. Block, 'Unspeakable Crimes: The Abuse of Women in the Book of Judges', *Southern Baptist Journal of Theology* 2 (1998), 46-55.

⁸⁷ M. Bal, *Lethal Love: Feminist Literary Readings of Biblical Love Stories*, Bloomington 1987; *Murder and Difference: Gender, Genre, and Scholarship on Sisera's Death*, Bloomington 1988; *Death and Dissymmetry The Politics of Coherence in the Book of Judges*, Chicago 1988; 'Dealing with Women: Daughters in the Book of Judges', in: R.M. Schwartz (ed.), *The Book and the Text: The Bible and Literary Theory*, Cambridge MA 1990, 16-39.

⁸⁸ Zie o.a. J.C. Exum, 'The Centre Cannot Hold: Thematic and Textual Instabilities in Judges', *CBQ* 52 (1990), 410-431; *Tragedy and Biblical Narrative: Arrows of the Almighty*, Cambridge 1992; *Fragmented Women: Feminist (Sub)versions of Biblical Narratives* (JSOTSup 163), Sheffield 1993; *Was sagt das Richterbuch den Frauen?* (SBS 169), Stuttgart 1997; 'Das Buch der Richter. Verschlüsselte Botschaften für Frauen', in: L. Schottroff, M.-T. Wacker (eds.), *Kompendium Feministische Bibelauslegung*, Gütersloh 1998, 90-103.

⁸⁹ M. Bal (ed.), *Anti-Covenant. Counter-Reading Women's Lives in the Hebrew Bible* (Bible and Literature Series 22), Sheffield 1989; A. Brenner (ed.), *A Feminist Companion to Judges* (Feminist Companion to the Bible 4), Sheffield 1993; G.A. Yee, *Judges & Method: New Approaches in Biblical Studies* Minneapolis 1995; A. Brenner (ed.), *Judges. A Feminist Companion to the Bible* (The Feminist Companion to the Bible, second series 4), Sheffield 1999.

⁹⁰ S. Ackerman, *Warrior, Dancer, Seductress, Queen: Women in Judges and Biblical Israel* (The Anchor Bible Reference Library), New York 1998.

⁹¹ K.L. Younger, 'Judges 1 in its Near Eastern Literary Context', in: A.R. Millard e.a. (eds.), *Faith, Tradition, and History: Old Testament Historiography in its Near Eastern Context*, Winona Lake 1994, 207-227; 'The Configuring of Judicial Preliminaries: Judges 1.1-2.5 and its Dependence on the Book of Joshua', *JSOT* 68 (1995), 75-92.

⁹² D. Jericke, *Die Landnahme im Negev. Protoisraelitische Gruppen im Süden Palästinas: Eine archäologische und exegetische Studie* (ADPV 20), Wiesbaden 1997, 308-325.

⁹³ Z. Kallai, 'Joshua and Judges in Biblical Historiography', in: *Biblical Historiography and Historical Geography* (BEATAJ 44), Frankfurt a.M. 1998, 243-260.

⁹⁴ Van Bekkum, 'De historiografie' (zie n. 20).

⁹⁵ M.Z. Brettler, 'Jud 1,1-2,10: From Appendix to Prologue', *ZAW* 101 (1989), 432-435.

⁹⁶ S. Herrmann, ' "Negatives Besitzverzeichnis" – eine mündliche Tradition?', in P. Mommer (ed.), *Gottes Recht als Lebensraum* (Fs H.J. Boecker) Neukirchen-Vluyn 1993, 93-100.

⁹⁷ M. Weinfeld, 'Judges 1.1-2.5: The Conquest and the Leadership of the House of Judah', in: A.G. Auld (ed.), *Understanding Poets and Prophets* (Fs G.W. Andersen; JSOTSup 152), Sheffield 1993, 388-400.

⁹⁸ P. Kaswaller, 'Le tribù in Gdc 1,1-2,5 e in Gdc 4-5', *LASBF* 43 (1993), 89-113.

gestudeerd op en gespeculeerd over de manier waarop de laatste twee hoofdstukken van Jozua en de eerste twee van Rechters met elkaar zijn verweven¹⁰⁰. Het heeft er immers alle schijn van dat Rechters 2:6 aansluit bij het slot van Jozua 23. In Rechters 2:8-9 wordt de melding van Jozua's dood en begrafenis uit Jozua 24:29-30 herhaald. Dit zou kunnen wijzen op een latere invoeging van het huidige slot van Jozua en begin van Rechters. Nader onderzoek leidt ertoe dat men verward kan raken in een moeilijk te overzien vlechtwerk van allerlei opeenvolgende redacties. Zie hierover het recente en in zijn soort voorbeeldige onderzoek van Blum¹⁰¹. Een tegenhanger hiervan is het artikel van Niditch¹⁰², waarin zij recht wil doen aan de tekst als verhaal.

Binnen de feministische exegese is veel aandacht voor het optreden van de eerste vrouw die genoemd wordt in het boek Rechters: Aksa. Volgens Rechters 1:12-15 is zij meer dan slechts de dochter die door haar vader Kaleb wordt uitgehuwelijkt. Zij komt op voor haar rechten en heeft daarbij succes. In artikelen van Fuchs¹⁰³, Fewell¹⁰⁴, Lanoir¹⁰⁵ en Klein¹⁰⁶ wordt dat sterk benadrukt. We zouden hier wel eens met een leeswijzer voor heel het boek te maken kunnen hebben.

Rechters 2 – de wenende Israëlieten (Bokim)

Veel van de hierboven genoemde historisch-kritische studies hebben ook betrekking op het tweede hoofdstuk. Op deze plek kunnen hier nog publicaties van Noort¹⁰⁷, Jericke¹⁰⁸ en Latvus¹⁰⁹ aan worden toegevoegd. Een geheel andere benadering vinden we bij Nobel¹¹⁰, die wil aantonen dat binnen Rechters 2:6-23 de kleinere literaire eenheden volgens een numerieke structuur met elkaar zijn verbonden. Penchansky¹¹¹ zoekt – naar het voorbeeld van Derrida – naar een 'ideologische agenda' achter Rechters 2:10-23. Wessels¹¹² wijdde een dissertatie aan Rechters 2:20-3:6 en stelt voor om niet te proberen een oplossing te vinden voor de tegenstellingen binnen de tekst. Hij pleit voor een 'postmoderne' benadering waarbij ruimte wordt gelaten voor het 'polyfone' karakter van de tekst.

In mijn bijdrage aan de feestbundel voor Karel Deurloo¹¹³ heb ik geprobeerd zijn idee uit te werken dat de gebeurtenissen te Bokim zoals verhaald in Rechters 2:1-5 de toon zetten voor de rest van het boek en daarmee aangeven hoe het gelezen moet worden. Er zijn interessante godsdiensthistorische parallellen die het vermoeden oproepen dat dit 'wenen' van oorsprong te maken had met een dodencultus te Betel.

Rechters 3 – Otniël, Ehud en Samgar

De eerste zes verzen van dit hoofdstuk hebben de nodige aandacht gekregen in het kader van het bovengenoemde onderzoek naar de wordingsgeschiedenis van het boek. Van Otniël lijkt weinig meer te zeggen dan dat zijn verhaal in de verzen 7-11 wel erg mooi in het vaste patroon past zoals dat verder voor veel van de verhalen over de andere rechters wordt gebruikt. Zo speelt dit verhaal dan ook zijn rol in de voortgaande

⁹⁹ P. Guillaume, 'An Anti-Judean Manifesto in Judges 1?', *BN* 95 (1998), 127-131.

¹⁰⁰ Een goed overzicht biedt Noort, *Das Buch Josua* (zie n. 6), 198-205.

¹⁰¹ E. Blum, 'Der kompositionelle Knoten am Übergang von Josua zu Richter: Ein Entflechtungsvorschlag', in: M. Vervenne, J. Lust (eds.), *Deuteronomy and Deuteronomistic Literature* (Fs C.H.W. Brekelmans), Leuven 1997, 181-212.

¹⁰² S. Niditch, 'Reading Story in Judges 1', in: F.C. Black e.a. (eds.), *The Labour of Reading* (Fs R.C. Culley, SBLSup 36), Atlanta 1999, 193-208.

¹⁰³ E. Fuchs, 'Who is Hiding the Truth? Deceptive Women and Biblical Androcentrism', in: A.Y. Collins (ed.), *Feminist Perspectives on Biblical Scholarship*, Chico 1985, 137-144.

¹⁰⁴ D.N. Fewell, 'Deconstructive Criticism: Achsah and the (E)razed City of Writing', in: Yee, *Judges* (zie n. 89), 119-145.

¹⁰⁵ Lanoir, 'Le livre' (zie n. 86).

¹⁰⁶ L.R. Klein, 'Achsah: What Price this Prize?', in Brenner, *Judges* (zie n. 89), 18-26.

¹⁰⁷ E. Noort, 'Josua 24:28-31, Richter 2:6-9 und das Josuagrab. Gedanken zu einem Straßenschild', in: W. Zwickel (ed.), *Biblische Welten* (Fs M. Metzger, OBO 123), Freiburg 1993, 109-130.

¹⁰⁸ D. Jericke, 'Josuas Tod und Josuas Grab. Eine redaktionsgeschichtliche Studie', *ZAW* 108 (1996), 347-361.

¹⁰⁹ Latvus, *God, Anger and Ideology* (zie n. 68), 36-41.

¹¹⁰ H. Nobel, *Gods gedachten tellen. Numerieke structuuranalyse en de elf gedachten Gods in Genesis – 2 Koningen*, Groningen 1993, 265-276.

¹¹¹ D. Penchansky, 'Up for Grabs: A Tentative Proposal for Doing Ideological Criticism', *Semeia* 59 (1992), 35-42.

¹¹² J.P.H. Wessels, *Die agtergeblewe nasies in die land: 'n Teologiese ondersoek in Rigters 2:20-3:6*, Pretoria 1993; zie de samenvattingen van zijn onderzoek in ' "Postmodern" Rhetoric and the Former Prophetic Literature', in: S.E. Porter, T.H. Olbricht (eds.), *Rhetoric, scripture and theology: essays from the 1994 Pretoria Conference* (JSNTSup 131), Sheffield 1996, 182-194; 'Persuasion in Judges 2:20-3:6: A Celebration of Differences', in: S.E. Porter, T.H. Olbricht (eds.), *The Rhetorical Analysis of Scripture. Essays from the 1995 London Conference* (JSNTSup 146), Sheffield 1997, 120-136.

¹¹³ K. Spronk, 'A Story to Weep About: Some Remarks on Judges 2:1-5 and its Context', in: Dyk, *Unless Some One Guide Me* (zie n. 11), 87-94.

discussie over deuteronomistische redacties. Oded¹¹⁴ ziet nog wel vage sporen van een historische achtergrond. Overigens is er de laatste tijd opmerkelijk veel aandacht aan de naam van de eerste rechter besteed. Terwijl de naam van zijn tegenstander Kusan-Risataïm onmiskenbaar een veroordeling inhoudt (het tweede deel van de naam betekent letterlijk ‘van de dubbele slechtheid’), is de betekenis van Otniël omstreden. Misschien betekent het ‘God beschermt’¹¹⁵ of anders ‘God heeft mij geholpen’¹¹⁶. Levinson¹¹⁷, tenslotte, heeft bestudeerd hoe het verhaal van Otniël is weergegeven in de vroeg-joodse literatuur.

Aan de vreemde geschiedenis van Ehud met de weinig verheffende afrekening met koning Eglon van Moab zijn veel meer studies gewijd. Daarbij vindt men artikelen met wat men een technische benadering van de exegetische vragen zou kunnen noemen, zoals bij Soggin¹¹⁸, Barré¹¹⁹, Knauf¹²⁰, Rösel¹²¹, Miller¹²² Jüngel en Neef¹²³. Daarbij hoort ook de ‘scatologische’ studie van Jull¹²⁴ naar de manier waarop men vroeger zijn/haar behoefte deed. Er is ook aandacht voor de meer literaire aspecten van het verhaal, zoals bij Brettler¹²⁵, Ogden¹²⁶ en Bauer¹²⁷, het humoristische element, zoals bij Handy¹²⁸ en Brenner¹²⁹, en theologische vragen, zoals bij Amit¹³⁰, en de vraag naar een mogelijke toepassing (‘transformatie’) voor vandaag bij Deist¹³¹. Van Soest¹³² leest het verhaal van Ehud als opmaat voor de hierna volgende geschiedenis van Barak en Debora.

Samgar moet het in het boek Rechters doen met één vers en in dit overzicht met de ene, gewaagde studie van Shupak¹³³ naar zijn historische achtergrond.

Rechters 4-5 – Debora, Barak en Jaël

Het dubbele verslag van de strijd van de Israëlieten tegen het Kanaänitische leger onder leiding van Sisera met zijn interessante kwesties betreffende de relatie tussen de twee hoofdstukken en betreffende de rolverdeling tussen mannen en vrouwen blijft een geliefd veld van onderzoek en blijft daarbij ook de meningen verdelen. Tov¹³⁴ schrijft over de oude Griekse vertaling van het lied van Debora. Dit lied wordt vrij algemeen beschouwd als één van de oudste teksten uit het Oude Testament, al wordt daar door Waltisberg¹³⁵ aan getwijfeld. Hij denkt eerder aan een datering in de vijfde tot de derde eeuw voor onze jaartelling. Hoe dan ook, de vraag naar de historische achtergrond houdt velen bezig. Vooral ook omdat hier op een manier over de stammen van Israël gesproken wordt die anders en wellicht ouder is dan de gestandaardiseerde indeling in twaalf. Op het eerste gezicht lijken er tien stammen te worden genoemd. De Moor¹³⁶, die veel redenen aanvoert voor de historiciteit van deze hoofdstukken, vindt hier ook twaalf stammen vermeld. Guillaume¹³⁷ houdt er bij nader

¹¹⁴ B. Oded, ‘Cushan-Rishathaim (Judges 3:8-11): An Implicit Polemic’ (Hebr.), in: M.V. Fox e.a. (eds.), *Texts, Temples, and Tradition* (Fs M. Haran), Winona Lake 1996, 89*-94*, 410.

¹¹⁵ M.P. Streck, S. Weninger, ‘Zur Deutung des hebräischen Namens ‘Otnī’ēl’, *BN* 96 (1999), 21-29.

¹¹⁶ A. Sima, ‘Nochmals zur Deutung des hebräischen Namens ‘Otnī’ēl’, *BN* 106 (2001), 47-51.

¹¹⁷ J.R. Levinson, ‘Prophetic Inspiration in Pseudo-Phil’s Liber Antiquitatum Biblicarum’, *JQR* 85 (1994), 275-296.

¹¹⁸ J.A. Soggin, ‘Ehud und ‘Eglon: Bemerkungen zu Richter III 11b-31’, *VT* 39 (1989), 95-100.

¹¹⁹ M.L. Barré, ‘The Meaning of PRŠDN in Judges III 22’, *VT* 41 (1991), 1-11.

¹²⁰ E.A. Knauf, ‘Eglon und Ophrah: Two Toponymic Notes on the Book of Judges’, *JSOT* 51 (1991), 25-44.

¹²¹ H.N. Rösel, ‘Ehud und die Ehuderzählung’, in: M. Weippert, S. Timm (eds.), *Meilenstein* (Fs H. Donner, Ägypten und Altes Testament 30), Wiesbaden 1995, 225-233.

¹²² G.P. Miller, ‘Verbal Feud in the Hebrew Bible: Judges 3:12-30 and 19-21’, *JNES* 55 (1996), 105-117.

¹²³ E. Jüngel, H.-D. Neef, ‘Ehud als linkshänder: exegetische und medizinische Anmerkungen zu Ri 3,15’, *BN* 97 (1999), 45-54.

¹²⁴ T.A. Jull, ‘mqrh in Judges 3: A Scatological Reading’, *JSOT* 81 (1998), 63-75.

¹²⁵ M. Brettler, ‘Never the Twain Shall Meet? The Ehud Story as History and Literature’, *HUCA* 62 (1991), 285-304.

¹²⁶ G.S. Ogden, ‘The Special Features of a Story: A Study of Judges 3:12-30’, *BiTrans* 42 (1991), 408-414.

¹²⁷ U.F.W. Bauer, ‘Struktur und Zeitablauf in Ri 3,12-30’, in: H.-J. Barkerings e.a. (eds.), *Tun und Erkennen* (Fs A. Weyer), Duisburg 1994, 171-181.

¹²⁸ L.K. Handy, ‘Uneasy Laughter: Ehud and Aglon as Ethnic Humor’, *SJOT* 6 (1992), 233-246.

¹²⁹ A. Brenner, ‘Who is Afraid of Feminist Criticism?’, *JSOT* 63 (1994), 38-55.

¹³⁰ Y. Amit, ‘The Story of Ehud (Judges 3:12-30): The Form and the Message’, in: J.C. Exum (ed.), *Signs and Wonders. Biblical Texts in Literary Focus*, SBL 1989, 97-123.

¹³¹ F. Deist, ‘“Murder in the Toilet” (Judges 3:12-30): Translation and Transformation’, *Scriptura* 58 (1996), 263-272.

¹³² H.J. van Soest, ‘“Ga je niet met mij, dan ga ik niet”: De opbouw van Richteren 3 en 4’, in: B. Becking e.a. (eds.), *Door het oog van de profeten* (Fs C. van Leeuwen), Utrecht 1989, 97-108.

¹³³ N. Shupak, ‘New Light on Shamgar ben ‘Anath’, *Bib* 70 (1989), 517-525.

¹³⁴ Tov, ‘The Textual History of the Song of Deborah in the A Text of the Septuagint’ (zie n. 29).

¹³⁵ M. Waltisberg, ‘Zum Alter der Sprache des Deborahliedes Ri 5’, *ZAH* 12 (1999), 218-232.

¹³⁶ J.C. de Moor, ‘The Twelve Tribes in the Song of Deborah’, *VT* 43 (1993), 483-494.

¹³⁷ P. Guillaume, ‘Deborah and the Seven Tribes’, *BN* 101 (2000), 18-21.

inzien slechts zeven over. Schulte¹³⁸ heeft weer heel andere ideeën over de historische achtergrond. Zij vermoedt dat Rechters 5:19-30 van oorsprong een oude epische tekst van de zeevolken is. Stager¹³⁹ en Schloen¹⁴⁰ verklaren een en ander in deze hoofdstukken vanuit de veronderstelde toenmalige economische situatie. Een goede inleiding in deze materie biedt het artikel van Fritz¹⁴¹ over het lied van Debora als historische bron. Ik heb zelf een poging ondernomen om enig licht te werpen op de historische achtergrond van de presentatie in Rechters 4:4-5 van Debora als profetes¹⁴².

De artikelen van Neef¹⁴³ bieden een goede opstap voor wie zich waagt aan een historisch-kritische analyse. Ook hier kan weer de synchrone benadering tegenover gesteld worden, zoals die te vinden zijn bij onder andere Fokkelman¹⁴⁴, Van Wolde¹⁴⁵ en Vincent¹⁴⁶. Van hieruit is het dan weer een kleine stap naar de feministische exegese, die doorgaans gebaseerd is op een literaire exegese. Opnieuw kan hier verwezen worden naar studies van Bal¹⁴⁷, Exum¹⁴⁸ en Brenner¹⁴⁹ en naar de verzamelbundels onder redactie van Bal¹⁵⁰ en Brenner¹⁵¹. Van veel invloed is hier ook de dissertatie en daarop gebaseerde artikelen van Van Dijk-Hemmes¹⁵² over Rechters 4-5. Een belangrijke bijdrage aan de synchrone analyse en de feministisch-theologische discussie is de recente dissertatie van Becker-Spörl¹⁵³.

Moeilijk te rubriceren maar wel de moeite van het vermelden waard zijn hier nog de degelijke studies van Block¹⁵⁴ over Debora, van Houston¹⁵⁵ over de relatie tussen proza- en poëzieteksten over hetzelfde thema,

¹³⁸ H. Schulte, 'Richter 5: Das Debora-Lied', in: E. Blum e.a. (eds.), *Die Hebräische Bibel und ihre zweifache Nachgeschichte* (Fs R. Rendtorff), Neukirchen-Vluyn 1990, 177-191.

¹³⁹ L. Stager, 'The Song of Deborah. Why Some Tribes Answered the Call and Others Did Not', *BAR* 15 (1989), 50-64.

¹⁴⁰ J.D. Schloen, 'Caravans, Kenites, and *Casus Belli*: Enmity and Alliance in the Song of Deborah', *CBQ* 55 (1993), 18-38.

¹⁴¹ V. Fritz, 'Das Debora-Lied Ri 5 als Geschichtsquelle', in: *Studien zur Literatur und Geschichte des alten Israel* (SBAT.AT 22), Stuttgart 1997, 165-185.

¹⁴² K. Spronk, 'Deborah, a Prophetess: The Meaning and Background of Judges 4:4-5', *OTS* 45 (2001) (ter perse).

¹⁴³ H.-D. Neef, 'Der Sieg Deboras und Baraks über Sisera: Exegetische Beobachtungen zum Aufbau und Werden von Jdc 4,1-24', *ZAW* 101 (1989), 28-49; 'Deboraerzählung und Deboralied', *VT* 44 (1994), 47-59.

¹⁴⁴ J.P. Fokkelman, 'The Song of Deborah and Barak: Its Prosodic Levels and Structure', in: D.P. Wright e.a. (eds.), *Pomegranates and Golden Bells* (Fs J. Milgrom), Winona Lake 1995, 595-628; Zie ook zijn *Vertelkunst in de bijbel: Een handleiding bij literair lezen*, Zoetermeer 1995, waarin Rechters 4 één van de behandelde verhalen is.

¹⁴⁵ E. van Wolde, 'Ya'el in Judges 4', *ZAW* 107 (1995), 240-246; 'Deborah and Ya'el in Judges 4', in: B. Becking, M. Dijkstra (eds.), *On Reading Prophetic Texts* (Fs F. van Dijk-Hemmes, Biblical Interpretation Series 18), Leiden 1996, 283-295. Zie ook haar 'Debora en Jaël: twee vrouwen in oorlogstijd', *Schrift* 158 (1995), 43-45.

¹⁴⁶ M.A. Vincent, 'The Song of Deborah: A Structural and Literary Consideration', *JSOT* 91 (2000), 61-82.

¹⁴⁷ Bal, *Murder* (zie n. 87).

¹⁴⁸ J.C. Exum, ' "Mother in Israel": A Familiar Figure Reconsidered', in: L.M. Russell (ed.), *Feminist Interpretations of the Bible*, Philadelphia 1985, 73-85; 'Feminist Criticism: Whose Interests Are Being Served?', in: Yee, *Judges* (zie n. 89), 65-90, i.h.b. 71-75.

¹⁴⁹ A. Brenner, 'A Triangle and a Rhombus in Narrative Structure: A Proposed Integrative Reading of Judges IV and V', *VT* 40 (1990), 129-138; ook gepubliceerd in *A Feminist Companion* (zie n. 89), 98-109.

¹⁵⁰ Bal, *Anti-Covenant* (zie n. 89); hierin de artikelen van R.C. Rasmussen, 'Deborah the Woman Warrior', 79-93; S. Hanselman, 'Narrative Theory, Ideology, and Transformation in Judges 4', 95-112; en J. Shaw, 'Constructions of Woman in Readings of the Story of Deborah', 113-132.

¹⁵¹ Brenner, *A Feminist Companion* (zie n. 89); zie naast is haar in n. 149 genoemde artikel ook F. van Dijk-Hemmes, 'Mothers and a Mediator in the Song of Deborah', 110-114. Brenner, *Judges* (zie n. 89); hierin het artikel van C. Rakel, ' "I Will Sing a New Song to my God": Some Remarks on the Intertextuality of Judith 16.1-17', 27-47, i.h.b. 33-38. Zie verder ook nog D.N. Fewell, 'Controlling Perspectives: Women, Men, and the Authority of Violence in Judges 4 and 5', *JAAR* 58 (1990), 389-411; A. Hecht, 'Frau und Politik (Richter 4 und 5)', in: A. Meisner (ed.), *Und sie tanzen aus der Reihe: Frauen im Alten Testament*, Stuttgart 1992, 78-93; G.A. Yee, ' "By the Hand of a Woman: The Metaphor of the Woman Warrior in Judges 4', *Semeia* 61 (1993), 99-132.

¹⁵² F. van Dijk-Hemmes, *Sporen van vrouwenteksten in de Hebreeuwse bijbel*, Utrecht 1992, i.h.b. 174-242; zie ook *De dubbele stem van haar verlangen*, Zoetermeer 1995, 171-178, en het in n. 151 genoemde artikel. Zie voor een reactie op haar studie A. van der Kooij, 'On Male and Female Views in Judges 4 and 5', in: Becking, Dijkstra, *On Reading Prophetic Texts* (zie n. 145), 283-295.

¹⁵³ S. Becker-Spörl, *Und sang Debora an jenem Tag: Untersuchungen zu Sprache und Intention des Deboraliedes (Ri 5)*, Frankfurt a.M. 1998.

¹⁵⁴ D.I. Block, 'Deborah among the Judges: The Perspective of the Hebrew Historian', in: Millard e.a. (eds.), *Faith, Tradition, and History* (zie n. 91), 229-253.

¹⁵⁵ W.J. Houston, 'Murder and Midrash: The Prose Appropriation of Poetic Material in the Hebrew Bible', *ZAW* 109 (1998), 534-548.

van Margalit¹⁵⁶, die verband legt met Ugaritische teksten, en van Miller¹⁵⁷ die het lied van Debora uitlegt als het gevatte antwoord op een eerder geuite belediging, en verder de merkwaardige theorieën van Asen¹⁵⁸, die Rechters 4-5 verbindt met de levenscyclus van bijen, en van Bedenbender¹⁵⁹, die wel erg veel boodschap uit de betekenis van de namen haalt.

Tenslotte kan nog gewezen worden op enkele studies over de manier waarop deze verhalen hebben doorgewerkt in andere bijbelteksten, zoals het artikel van Tournay¹⁶⁰, en over de geschiedenis van de uitleg. Feldman¹⁶¹ schrijft over Josefus en Van der Horst¹⁶² over het *Liber Antiquitatum Biblicarum*.

Rechters 6-9 – Gideon, Jotam en Abimelek

Wie zich wil verdiepen in de verhalen rondom Gideon en de onverwachte opkomst en snelle neergang van zijn dynastie bij zijn zoon Abimelek kan tegenwoordig niet om de dissertatie van Piet van Midden¹⁶³ heen. Deze biedt naast een overzicht van het onderzoek een weloverwogen eigen vertaling en literaire analyse van de tekst. Van Midden trekt ook duidelijke literaire en theologische lijnen, waarbij hij onder meer laat zien dat de opkomst van het koningschap hier gepaard gaat met een neergang wat betreft de broederschap.

Voor een literatuuroverzicht kan dus verwezen worden naar het boek van Van Midden. We beperken ons hier tot enkele belangrijke publicaties, die deels niet meer door Van Midden verwerkt konden worden, deels door hem niet worden genoemd. Wat betreft de laatste valt het op dat geen melding wordt gemaakt van het artikel van Maarsingh¹⁶⁴, waarin deze de nadruk legt op de keuze die toen en nu gemaakt moet worden tegen de afgoderij.

Wat betreft de tekst kwam al eerder ter sprake dat stukjes van hoofdstuk 6 zijn bewaard gebleven in een oud manuscript in Qumran. Himbaza¹⁶⁵ besteedt aandacht aan een variant in de Septuaginta in hoofdstuk 7. De vraag naar de historische achtergrond wordt behandeld door Gibert¹⁶⁶ en in het al eerder genoemde, wat dit betreft zeer terughoudende artikel van Levin¹⁶⁷. Donner¹⁶⁸ en Knauf¹⁶⁹ hebben archeologisch/topografisch onderzoek verricht naar Ofra, de woonplaats van Gideon. Godsdiensthistorische kwesties worden aangeroerd door Lewis¹⁷⁰, Frevel¹⁷¹ en De Pury¹⁷². Een historisch-kritische benadering van (delen uit) Rechters 6-9 vindt men bij Schmitt¹⁷³ en Würthwein¹⁷⁴. Daartegenover kunnen opnieuw de literaire analyses genoemd worden, waarbij ook hier blijkt dat hieraan de laatste tijd heel wat meer aandacht wordt besteed. Naast de door Van

¹⁵⁶ B. Margalit, 'Observations on the Jael-Sisera Story', in: Wright e.a. (eds.), *Pomegranates and Golden Bells* (zie n. 144), 629-641.

¹⁵⁷ G.P. Miller, 'A Riposte Form in the Song of Deborah', in: V.H. Matthews e.a. (eds.), *Gender and Law in the Hebrew Bible and the Ancient Near East*, Sheffield 1998, 113-127.

¹⁵⁸ B.A. Asen, 'Deborah, Barak and Bees: *Apis mellifera*, Apiculture and Judges 4 and 5', *ZAW* 109 (1997), 514-533.

¹⁵⁹ A. Bedenbender, 'Biene, Fackel, Blitz. Zur Metaphorik der Namen in der Deborahgeschichte (Ri 4-5)', *Texte & Kontexte* 76 (1997), 43-55.

¹⁶⁰ R.J. Tournay, 'Le cantique de Débora et ses relectures', in: Fox, *Texts, Temples, and Tradition* (zie n. 114), 195-207.

¹⁶¹ L. Feldman, 'Josephus' Portrait of Deborah', in: A. Caquot e.a. (eds.), *Hellenica et Judaica* (Fs V. Nikiprowetzky), Leuven 1986, 115-128.

¹⁶² P.W. van der Horst, *Studies over het jodendom in de oudheid*, Kampen 1992, 19-23.

¹⁶³ Van Midden, *Broederschap en koningschap* (zie n. 33); zie ook zijn artikel 'Gideon', in: J.W. Dyk e.a. (eds.), *The Rediscovery of the Hebrew Bible* (ACEBTSup 1), Maastricht 1999, 51-67.

¹⁶⁴ B. Maarsingh, 'Gideon reformator', *KeTh* 28 (1977), 123-136.

¹⁶⁵ I. Himbaza, 'Retour sur Juges 7,5-6', *RB* 108 (2001), 26-36.

¹⁶⁶ P. Gibert, *Vérité historique et esprit historien. L'historien biblique de Gédéon face à Hérodote. Essai sur le principe historiographique*, Paris 1990.

¹⁶⁷ Levin, 'Das vorstaatliche Israel' (zie n. 15).

¹⁶⁸ H. Donner, 'Ophra in Manasse: Der Heimatsort des Richters Gideon und des Königs Abimelech', in: Blum e.a. (eds.), *Die Hebräische Bibel* (zie n. 138), 193-206.

¹⁶⁹ Knauf, 'Eglon und Ophrah' (zie n. 120).

¹⁷⁰ T.J. Lewis, 'The Identity and Function of EL/Baal Berith', *JBL* 115 (1996), 401-423.

¹⁷¹ C. Frevel, *Aschera und der Ausschließlichkeitsanspruch YHWHs: Beiträge zu literarischen, religionsgeschichtlichen und ikonographischen Aspekten der Ascheradiskussion*, Band 1 (BBB 94/1), Weinheim 1995, 124-155 (over Re. 6:25-32).

¹⁷² A. de Pury, 'Le raid de Gédéon (Juges 6,25-32) et l'histoire de l'exclusivisme Yahviste', in: T. Römer (ed.), *Lectio difficilior probabilior?* (Fs F. Smyth-Florentin), Heidelberg 1991, 173-205.

¹⁷³ H.-C. Schmitt, 'Das sogenannte vorprophetische Berufungsschema: Zur "geistigen Heimat" des Berufungsformular von Ex. 3,9-12; Jdc. 6,11-24 und 1 Sam. 9,1-10.16', *ZAW* 104 (1992), 202-217.

¹⁷⁴ E. Würthwein, 'Abimelech und der Untergang Sichems – Studien zu Jdc 9', in: *Studien zum Deuteronomistischen Geschichtswerk*, Berlin 1994, 12-28.

Midden besproken studies van o.a. Fokkelman¹⁷⁵ en Tanner¹⁷⁶ kan hier nog verwezen worden naar artikelen van Block¹⁷⁷ en Standaert¹⁷⁸.

De kwestie van de al of niet kritische visie op het koningschap wordt uitgebreid besproken door Moenikes¹⁷⁹. Een centrale rol speelt daarbij de uitleg van de fabel van Jotam. Zie hierover recentelijk ook nog De Waard¹⁸⁰, Liss¹⁸¹. De Moor¹⁸² biedt een strofische analyse en komt met de verrassende uitleg dat dit lied van oorsprong een polytheïstisch pleidooi was tegen de idee van het vereren van slechts één god. Steinberg¹⁸³ gaat nader in op de belangrijke rol van de familierelaties in dit hoofdstuk. Schwegler¹⁸⁴ belicht vanuit feministisch oogpunt de neergang van het gewelddadig gedrag.

Een andere, minder gebruikelijke maar daardoor wellicht des te interessantere manier van lezen van Rechters 6-8 vinden we bij Garsiel¹⁸⁵, die veel dingen vindt door tussen de regels door te lezen en door aandacht te schenken aan mogelijke associaties bij de namen in het verhaal. De doorwerking van deze verhalen en de geschiedenis van hun uitleg komen aan de orde in artikelen van Tournay¹⁸⁶, Légasse¹⁸⁷ en Begg¹⁸⁸.

Rechters 10-12 – Jefta en zijn dochter

Samen met Cees Houtman¹⁸⁹ heb ik een boek vol geschreven over de geschiedenis van de uitleg van de treurige geschiedenis van Jefta en zijn dochter. Daarover kan ik hier dus kort zijn. Het loont de moeite om dit verhaal in een bredere context te lezen, zoals Minnaard¹⁹⁰ doet in het kader van heel het boek en Claassen¹⁹¹ van de hoofdstukken 10-12. De meeste studies beperken zich echter tot 11:29-40. Zie voor een historisch-kritische benadering de artikelen van Becking¹⁹² en Neef¹⁹³, voor een meer literaire benadering het werk van Gunn en Fewell¹⁹⁴, voor een godsdiensthistorische benadering Day¹⁹⁵, voor een feministische benadering onder andere de artikelen van Exum¹⁹⁶, Straatman¹⁹⁷, Valler¹⁹⁸ en Silverman Kramer¹⁹⁹, en voor een homiletische benadering Slagter²⁰⁰. Over het algemeen bestaat tegenwoordig, anders dan vroeger, weinig waardering voor het optreden

¹⁷⁵ Zie o.a. Fokkelman, *Vertelkunst*, 129-133, en 'Structural Remarks on Judges 9 and 19', in: M. Fishbane, E. Tov (eds.), *"Sha'arei Talmon". Studies in the Bible, Qumran, and the Ancient Near East* (Fs S. Talmon), Winona Lake 1992, 33-45.

¹⁷⁶ J.P. Tanner, 'The Gideon Narrative as the Focal Point of Judges', *BS* 149 (1992), 146-161.

¹⁷⁷ D.I. Block, '“Will the Real Gideon Please Stand Up”: Narrative Style and Intention in Judges 6-9', *JETS* 40 (1997), 353-366.

¹⁷⁸ B. Standaert, 'Adonai Shalom (Judges 6-9): The Persuasive Means of a Narrative and the Strategies of Inculturation of Yahwism in a New Context', in: Porter, Olbricht, *Rhetoric* (zie n. 112), 195-202.

¹⁷⁹ A. Moenikes, *Die Grundsätzliche Ablehnung des Königtums in der Hebräischen Bibel: Ein Beitrag zur Religionsgeschichte des Alten Israel* (BBB 99), Weinheim 1995, 105-174 (over Re. 8:22-9:57).

¹⁸⁰ J. de Waard, 'Jotham's Fable', in: K. Aland e.a. (eds.), *Wissenschaft und Kirche* (Fs E. Lohse), Bielefeld 1989, 362-370.

¹⁸¹ H. Liss, 'Die Fabel des Yotam in Ri 9,8-15 – Versuch einer strukturellen Deutung', *BN* 89 (1997), 12-18.

¹⁸² J.C. de Moor, *The Rise of Yahwism: The Roots of Israelite Monotheism* (BETHL 91), Leuven² 1997, 277-292.

¹⁸³ N. Steinberg, 'Social Scientific Criticism: Judges 9 and Issues of Kinship', in: Yee, *Judges* (zie n. 89), 45-64.

¹⁸⁴ H. Schwegler, 'Aufstieg und Fall eines Gewaltmenschen – Abimelech (Richter 9), in: D. Bauer e.a. (eds.), *Männer weinen heimlich*, Stuttgart 1993, 46-59.

¹⁸⁵ M. Garsiel, 'Homiletic Name-Derivations as a Literary Device in the Gideon Narrative: Judges VI-VIII', *VT* 43 (1993), 302-317.

¹⁸⁶ R.J. Tournay, 'Les lectures du psaume 110 (109) et l'allusion à Gédéon', *RB* 105 (1998), 321-331.

¹⁸⁷ S. Légasse, 'Le cycle de Gédéon (Juges 6-8) d'après l'ancienne littérature juive', *BLE* 92 (1991), 163-180, 243-258.

¹⁸⁸ C.T. Begg, 'Abimelech, King of Shechem According to Josephus', *ETHL* 72 (1996), 146-164.

¹⁸⁹ C. Houtman, K. Spronk, *Jefta's dochter in theologie en kunst: Tragiek van een vrouwenleven*, Zoetermeer 1999; zie voor de recente literatuur pp. 3-25. Zie ook *Rondom het Woord* 42/2 (2000), 60-65.

¹⁹⁰ G. Minnaard, 'Eine Geschichte zum Weinen – Jephtas Tochter – Exegese von Ri 11,29-40 im Zusammenhang des Richterbuches', *Texte & Kontexte* 43 (1989), 2-29.

¹⁹¹ J. Claassen, 'Theme and Function in the Jephthah Narrative', *JNSL* 23 (1997), 203-219.

¹⁹² B. Becking, 'Iphigeneia in Gilead: Over het verstaan van Richteren 11, 29-40', *KeTh* 41 (1990), 192-205.

¹⁹³ H.-D. Neef, 'Jephthah und seine Tochter (Jdc. XI 29-40)', *VT* 49 (1999), 206-217.

¹⁹⁴ D.M. Gunn, D.N. Fewell, *Narrative in the Hebrew Bible*, Oxford 1993, 112-128.

¹⁹⁵ P.L. Day, 'Jephthah's Daughter', *DDD* 2 1999, 465-466.

¹⁹⁶ Exum, *Tragedy* (zie n. 88), 45-69.

¹⁹⁷ W. Straatman, 'Bat, de dochter van Jefta', in: S. de Jong (ed.), *Het testament van de dochters*, Kampen 1992, 41-53.

¹⁹⁸ S. Valler, 'The Story of Jephthah's Daughter in the Midrash', in: Brenner, *Judges* (zie n. 89), 48-66.

¹⁹⁹ P. Silverman Kramer, 'Jephthah's Daughter: A Thematic Approach to the Narrative as Seen in Selected Rabbinic Exegesis and in Artwork', in: Brenner, *Judges*, 67-92.

²⁰⁰ H.B. Slagter, *Jefta: verwerping en verlossing, geloof en belofte*, Oudewater 1997. De meeste predikers zullen waarschijnlijk beter uit de voeten kunnen met de bijdragen over Rechters 10-12 van B. Becking in *Postille* 43 (1991-1992), 128-136.

van Jefta. In sommige studies wordt nog wel geprobeerd begrip op te brengen voor zijn handelen. Steinberg²⁰¹ betoogt dat het offer dat Jefta brengt een noodzakelijke handeling is om een brug te slaan tussen de goddelijke en de menselijke strijder en vader. Schoffeleers²⁰² wijst op een mogelijke Afrikaanse parallel waarbij kinderen die nog te jong zijn om naar sekse gescheiden te worden niet bij belangrijke activiteiten van hun vader aanwezig mochten zijn. Jefta's dochter had het huis niet mogen verlaten. Reis²⁰³ legt de verantwoordelijkheid voor het gebeuren bij de dochter. Ze wist welk risico ze liep. Ze hoeft daar overigens niet met haar leven voor te boeten. Ze zal niet mogen trouwen, maar wint daarbij wel onafhankelijkheid.

De beschrijving van de onderhandelingen tussen Jefta en de oudsten van Gilead is bestudeerd door Craig²⁰⁴ broedertwist met Efraïm, beter bekend van het wachtwoord *šibboleth*, is recentelijk besproken door Ellington²⁰⁵, Marcus²⁰⁶, Hendel²⁰⁷ en Tropper²⁰⁸.

Rechters 13-16 – Simson en zijn vrouwen

Misschien zou Simson alle boeken en artikelen die aan hem zijn gewijd wel kunnen dragen, maar de exegeet die de geschiedenis van de uitleg serieus wil nemen dreigt er onder bedolven te raken. Het positieve van deze grote aandacht voor dit bijbelgedeelte is dat het een goede gelegenheid biedt om diverse benaderingen naast elkaar te zetten. In de loop der jaren is er namelijk een aantal monografieën verschenen over dit bijbelgedeelte met bijzondere aandacht voor de methode van uitleg. Om te beginnen moet hier de dissertatie van Liet van Daalen²⁰⁹ worden genoemd, waarin zij een synchrone analyse volgens de methode van de Amsterdamse School biedt. Volgens Bartelmus is haar argumentatie 'extreem conservatief'²¹⁰, maar dat oordeel lijkt te zijn gebaseerd op een wellicht door de taalbarrière bevorderd misverstand waarbij kritiek op de historisch-kritische methode wordt geassocieerd met conservatisme. Een andere synchrone analyse, maar dan volgens de methode van de Kamper school, verscheen van de hand van Jichan Kim²¹¹. Dit is een rijke bron van informatie. Kim geeft een uitgebreid overzicht van het onderzoek en de tekstkritische kwesties. Vervolgens probeert hij in een minutieuze bewerking alle mogelijke structuurelementen in kaart te brengen. Deze poging om zoveel mogelijk 'harde' feiten aan het licht te brengen heeft raakvlakken met de 'computerlinguïstische' methode van Winfried Bader²¹², al gaat het hierbij anders dan bij Kim om een poging verschillende redactionele lagen aan te wijzen. Gezien de terughoudende reacties²¹³ lijkt het echter vooralsnog onmogelijk om boven de verdenking van subjectiviteit uit te stijgen. Louis Jonker²¹⁴ zoekt een zinvolle middenweg. Hij zet de diachrone en synchrone methode naast elkaar en pleit voor een combinatie van beide met aandacht voor de zender, het medium en de ontvanger.

Het accent ligt de laatste jaren duidelijk bij het synchrone onderzoek, zoals ook blijkt uit de artikelen van Gunn²¹⁵, Niditch²¹⁶ en Emmerich²¹⁷. Bij de historisch-kritische analyse wordt vooral veel aandacht besteed

²⁰¹ N. Steinberg, 'The Problem of Human Sacrifice in War: An Analysis of Judges 11', in: S.L. Look, S.C. Winter (eds.), *On the Way to Nineveh* (Fs G.M. Landes), Atlanta 1999, 114-135.

²⁰² J.M. Schoffeleers, M.J.C. Elias, 'De zondebok als ambigue persoonlijkheid: Jefta', in: V. Marcha e.a. (eds.), *God, naastenliefde en sociale rechtvaardigheid*, Curaçao 1996; samengevat in *Schrift* 185 (1999), 156.

²⁰³ P.T. Reis, 'Spoiled Child: A Fresh Look at Jephthah's Daughter', *Prooftexts* 17 (1997), 279-298.

²⁰⁴ K.M. Craig, 'Bargaining in Tov (Judges 11, 4-11): The Many Directions of So-Called Direct Speech', *Bib* 79 (1998), 76-85.

²⁰⁵ J. Ellington, 'More on shibboleth (Judges 12.6)', *BT* 43 (1992), 244-245.

²⁰⁶ D. Marcus, 'Ridiculing the Ephraimites: The Shibboleth Incident (Judg 12:6)', *Maarav* 8 (1992), 95-105.

²⁰⁷ R.S. Hendel, 'Sibilants and *šibbōlet* (Judges 12:6)', *BASOR* 301 (1996), 69-75.

²⁰⁸ J. Tropper, 'Die *šibbolæt*-Falle (Richter 12,6)', *ZAH* 10 (1997), 198-200.

²⁰⁹ A.G. van Daalen, *Simson. Een onderzoek naar de plaats, de opbouw en de functie van het Simsonverhaal in het kader van de Oudtestamentische geschiedschrijving* (Studia Semitica Neerlandica 8), Assen 1966; zie ook haar bijdrage 'Simson verwijst', in: Blok, *Geen koning in die dagen* (zie n. 33), 76-88, en haar opmerkingen over haar boek in K.A. Deurloo, F.J. Hoogewoud (eds.), *Beginnen bij de letter Beth. Opstellen over het Bijbels Hebreeuws en de Hebreeuwse Bijbel* (Fs A.G. van Daalen), Kampen 1985, 12-13, en in *Werkschrift voor leerhuis en liturgie* 6/2 (1985), 84-85.

²¹⁰ Bartelmus, 'Forschung am Richterbuch' (zie n. 2), 248.

²¹¹ J. Kim, *The Structure of the Samson Cycle*, Kampen 1993.

²¹² W. Bader, *Simson bei Delila: Computerlinguistische Interpretation des Textes Ri 13-16*, Tübingen 1991.

²¹³ Zie o.a. O. Dangel, 'Computerlinguistische Interpretation', *BN* 69 (1993), 56-86.

²¹⁴ L.C. Jonker, *Exclusivity and Variety: Perspectives on Multidimensional Exegesis* (Contributions to Biblical Exegesis and Theology 19), Kampen z.j. Het gaat hier om de bewerking van een proefschrift uit 1993. Zie ook zijn artikel 'Samson in Double Vision', *JNSL* 18 (1992), 49-66.

²¹⁵ D.M. Gunn, 'Samson of Sorrows: An Isaianic Gloss on Judges 13-16', in: D.N. Fewell (ed.), *Reading Between Texts: Intertextuality and the Hebrew Bible*, Louisville 1992, 225-253; zie ook Gunn, Fewell, *Narrative in the Hebrew Bible* (zie n. 194), 63-68 over Re. 13.

²¹⁶ S. Niditch, 'Samson as Culture Hero, Trickster, and Bandit: The Empowerment of the Weak', *CBQ* 52 (1990), 608-624.

²¹⁷ M. Emmerich, 'The Symbolism of the Lion and the Bees: Another Ironical Twist in the Samson Cycle', *JETS* 44 (2001), 67-74.

aan de vraag hoe de ons overgeleverde tekst uiteindelijk vorm kreeg (de redactie geschiedenis). Een recent voorbeeld hiervan is het artikel van Witte²¹⁸. Ook godsdiensthistorisch nodigen deze hoofdstukken uit tot onderzoek. Daarbij komen interessante parallellen met onder andere de Mesopotamische cultuur aan het licht, zoals blijkt uit de publicaties van Van der Toorn²¹⁹ en Mobley²²⁰. Archeologisch en topografisch onderzoek is recentelijk verricht door onder andere Lehmann²²¹ en Niemann²²². Pirson²²³ besteedt enige aandacht aan mogelijke woordspelletjes in Rechters 13-16.

De vraag die ook voortdurend terug komt is hoe men het vele geweld dat hier in Gods naam gepleegd wordt kan of moet verklaren en beoordelen. Bowman en Swanson²²⁴ stellen voor om wat dit betreft Rechters 13-16 samen te lezen met het evangelie naar Matteüs. Zij concluderen dat in de verhalen van Simson juist op de grenzen van gewelddadig handelen wordt gewezen. Het is te begrijpen dat ook vanuit het feminisme kritisch gekeken wordt naar de opmerkelijke rolverdeling van mannen en vrouwen in deze verhalen. Ik heb hierover onlangs nog een artikel²²⁵ geschreven en beperk mij daarom hier tot de verwijzing naar de recente Nederlandse bijdragen Van Wieringen²²⁶ over hoofdstuk 13 en van Keuning²²⁷ over hoofdstuk 16. Hier kan dan ook verwezen worden naar andere, onderling heel verschillende pogingen om op een of andere manier de stichtelijke boodschap van de verhalen over Simson te achterhalen. Schuman²²⁸ houdt het er op dat ze bedoeld waren om de Joodse ballingen in Babel te bemoedigen, maar ook om hen een spiegel voor te houden. De Jong²²⁹ ziet Simson vooral als degene die duidelijk maakte dat er een grote tegenstelling is tussen gelovigen en ongelovigen en trekt lijnen van Simson naar Jezus. Ook Webb²³⁰ ziet Simson in zekere zin als voorloper van 'de grote Verlosser'. Tenslotte zij nog opgemerkt dat hedendaagse psychiaters en psychologen Simson graag aan een diagnose zouden onderwerpen. Aan de verhalen over hem lezen zij al veel af²³¹.

Rechters 17-21 – roof en verkrachting

De afsluitende hoofdstukken van het boek Rechters lijken vooral te zijn bedoeld als inleiding op het vervolg in de boeken Samuël. Herhaaldelijk klinkt de opmerking dat er geen koning was in die dagen. Dat moet dan blijkbaar verklaren hoe al de hier beschreven narigheid kon plaats vinden. Gunn/Fewell²³², Satterwaith²³³ en Yee²³⁴ lezen deze hoofdstukken als één geheel. Doorgaans beperkt men zich tot kleinere delen. Bauer²³⁵ biedt een synchrone analyse van Rechters 17-18 volgens de methode van de Amsterdamse school. Volgens Amit²³⁶

²¹⁸ M. Witte, 'Wie Simson in der Kanon kam. Redaktionsgeschichtliche Beobachtungen zu Jdc 13-16', ZAW 112 (2000), 526-549.

²¹⁹ K. van der Toorn, 'Judges XVI 21 in the Light of the Akkadian Sources', VT 36 (1986), 246-253. In *Van haar wieg tot haar graf: de rol van de godsdienst in het leven van de Israëlitische en de Babylonische vrouw*, Baarn 1987, maakt hij onder meer attent op bepaalde gewoontes rondom het huwelijk die helpen bij het verstaan van Re. 14; zie i.h.b. p. 60.

²²⁰ G. Mobley, 'The Wild Man in the Bible and the Ancient Near East', JBL 116 (1997), 217-233.

²²¹ G. Lehmann e.a., 'Zora und Estaol: Ein archäologischer Oberflächensurvey im Gebiet nördlich von Bet Shemesh', UF 28 (1996), 343-442.

²²² H.M. Niemann, 'Zorah, Eshtaol, Beth-Shemesh und Dan's Migration to the South', JSOT 86 (1999), 25-48.

²²³ R. Pirson, 'De kaak-slag bij Lechi', Schrift 185 (1999), 144-146.

²²⁴ R.G. Bowman, R.W. Swanson, 'Samson and the Son of God or Dead Heroes and Dead Goats: Ethical Readings of Narrative Violence in Judges and Matthew', Semeia 77 (1997), 59-73.

²²⁵ K. Spronk, 'Vrouwen en Simson', GTT 101 (2001), 11-21.

²²⁶ W.C.G. van Wieringen, '“Wer ... äh, dein Name, bitte?” Ein erster Versuch, mit der Frau ohne Namen aus Richter 13 Bekanntschaft zu machen', in: Dyk e.a. (eds.), *Unless some one guide me* (zie n. 11), 95-105.

²²⁷ J. Keuning, 'Delila, de vrouw van de nacht', in: J. Siebert-Hommes (ed.), *De vrouw van de nacht en andere verhalen uit de bijbel*, Zoetermeer 1998, 45-59.

²²⁸ N. Schuman, 'Een schelmennovelle: het verhaal over Simson', *Verbonden voor het leven*, Delft 1988, 111-124.

²²⁹ H. de Jong, *Israël, de Filistijnen over u! Bijbellezing met de gemeente over de richter Simson*, Kampen 1992.

²³⁰ B. Webb, 'A Serious Reading of the Samson Story (Judges 13-16)', *The Reformed Theological Review* 54 (1995), 110-120.

²³¹ Zie J. Mendelsohn, 'Simson, innere und äußere Realität eines Mythos', *Analytische Psychologie* 16 (1985), 165-179; R. Lindner, 'Suizide in der Bibel aus aktueller psychodynamischer Sicht', *Fortschritte der Neurologie* 66 (1998), 151-159; E. Altschuler e.a., 'Did Samson Have Antisocial Personality Disorder?', *Archives of General Psychiatry* 58 (2001), 202.

²³² Gunn, Fewell, *Narrative in the Hebrew Bible* (zie n. 194), 120-128.

²³³ P. Satterwaith, '“No King in Israel”: Narrative Criticism and Judges 17-21', TB 44 (1993), 75-88.

²³⁴ G.A. Yee, 'Ideological Criticism: Judges 17-21 and the Dismembered Body', in: Yee, *Judges & Method* (zie n. 89), 146-170.

²³⁵ U.F.W. Bauer, 'Warum nur übertretet ihr SEIN Geheiß! Eine synchrone Exegese der Anti-Erzählung von Richter 17-18 (BEATAJ 45), Frankfurt a.M. 1998; zie ook zijn 'Judges 18 as an Anti-Spy Story', JSOT 88 (2000), 37-47, en 'Eine metaphorische Ätiologie in Richter 18:12', in: Dyk, *Unless some one guide me* (zie n. 11), 107-113.

²³⁶ Y. Amit, 'Hidden Polemic in the Conquest of Dan. Judges XVII-XVIII', VT 40 (1990), 4-20.

gaat het hier om een verborgen polemieek tegen het latere heiligdom in Bethel. Jost²³⁷ ziet de eerste verzen van hoofdstuk 17 ook als een protest tegen de gedachte dat je met geld alles zou kunnen kopen. Schmoldt²³⁸ stelt een literair-kritische oplossing voor bij de vragen die 18:13-18 oproept en Niemann²³⁹ gaat in op de topografie bij het verhaal van de migratie van de stam Dan.

Fokkelman²⁴⁰ heeft ook de structuur van hoofdstuk 19 bestudeerd. De meeste aandacht gaat hier echter uit naar het lot van de vrouw, met name vanuit feministische hoek. Zie hiervoor de studies van Exum²⁴¹, Reedijk en Tigchelaar²⁴², Bail²⁴³, Bach²⁴⁴ en Yoo²⁴⁵, waarbij de laatste twee ook aandacht schenken aan de meisjes van Silo uit hoofdstuk 21. Andere aspecten worden belicht door Block²⁴⁶, Hudson²⁴⁷, Stone²⁴⁸, Miller²⁴⁹ en Carden²⁵⁰ en ook voor dit gedeelte geeft Begg²⁵¹ inzicht in de manier waarop het is weergegeven in vroeg-Joodse bronnen.

²³⁷ R. Jost, 'Die Fluch der Mutter: Feministischsozialgeschichtliche Überlegungen', in: U. Bail (ed.), *Gott an den Rändern: sozialgeschichtliche Perspektiven auf die Bibel* (Fs W. Schottroff), Gütersloh 1996, 17-23.

²³⁸ H. Schmoldt, 'Der Überfall auf Michas Haus (Jdc 18,13-18)', *ZAW* 105 (1993), 92-98.

²³⁹ Niemann, 'Zorah, Eshtaol' (zie n. 222).

²⁴⁰ Fokkelman, 'Structural Remarks on Judges 9 and 19' (zie n. 175).

²⁴¹ Exum, 'Raped by the Pen', in: *Fragmented Women* (zie n. 88), 170-201.

²⁴² W. Reedijk, H. Tigchelaar, 'Een vrouw verkracht – Joodse commentaren op een bijbelverhaal', *Mara* 6/2 (1993), 24-35.

²⁴³ U. Bail, 'Die Klage einer Frau. Zu sprechen gegen das Schweigen: Eine feministisch-socialgeschichtliche Auslegung von Psalm 55', *Bibel und Kirche* 51 (1996), 116-118.

²⁴⁴ A. Bach, 'Rereading the Body Politic: Women and Violence in Judges 21', *Biblical Interpretation* 6 (1998), 1-19.

²⁴⁵ Y. Yoo, 'Han-Laden Women: Korean "Comfort Women" and Women in Judges 19-21', *Semeia* 78 (1997), 37-46.

²⁴⁶ D.I. Block, 'Echo Narrative Technique in Hebrew Literature: A Study of Judges 21', *WTJ* 50 (1988), 325-341.

²⁴⁷ D.M. Hudson, 'Living in a Land of Epithets: Anonymity in Judges 19-21', *JSOT* 62 (1994), 49-66.

²⁴⁸ K. Stone, 'Gender and Homosexuality in Judges 19: Subject-Honor, Object-Shame?', *JSOT* 67 (1995), 87-107.

²⁴⁹ Miller, 'Verbal Feud' (zie n. 122).

²⁵⁰ M. Carden, 'Homophobia and Rape in Sodom and Gibeah', *JSOT* 82 (1999), 83-96.

²⁵¹ C.T. Begg, 'The Retelling of the Story of Judges 19 by Pseudo-Philo and Josephus: A Comparison', *EstBib* 58 (2000), 33-49.